

Ivana Prijatelj Pavičić

Odsjek za povijest umjetnosti
Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu
Hrvojeva 8
HR - 21000 Split

Prilog poznavanju dviju glava porijeklom iz crkve-pećine Sv. Ante opata u šibenskom Kanalu sv. Ante¹

Prethodno priopćenje / Preliminary communication

Primljen / Received: 28. 4. 2021.

Prihvaćen / Accepted: 28. 11. 2021.

UDK / UDC: 72.04(497.5Šibenik)"14/15"

DOI: 10.15291/aa.3571

Two Heads from the Cave Church
of St Anthony in St Anthony's
Channel, Šibenik

SAŽETAK

Godine 1912. ugledni hrvatski povjesničar i arheolog don Luka Jelić posjetio je s poznatim austrijskim povjesničarem umjetnosti Hansom Folnesicem špilju Sv. Ante opata u Kanalu sv. Ante. Tom prigodom u špilji je zatekao jednu mušku glavu i jedno žensko poprsje. Muška se glava danas čuva u fundusu Muzeja grada Šibenika, dok je žensko poprsje, nažalost, otuđeno iz ovog muzeja sedamdesetih godina prošlog stoljeća, i nije poznata njegova kasnija sudbina. Obje glave dosad nisu bile znanstveno obrađene u povijesti umjetnosti. Stoga autorica u članku istražuje pitanja autorstva, datacije i porijekla spomenutih dviju glava iz nekadašnje pustinjačke crkve Sv. Ante opata. U okviru istraživanja spomenutih glava, autorica se u radu osvrće i na skulpturu za koju je utvrđeno da potječe iz šibenske katedrale, a iz nje je uklonjena u vrijeme ili nakon njezine obnove koja se vodila od 1848. do 1860. godine.

Ključne riječi: crkva sv. Ante opata u Kanalu sv. Ante, Šibenik, Juraj Dalmatinac, Andrija Aleši, don Luka Jelić, Hans Folnesics

ABSTRACT

In 1912, the eminent Croatian historian and archaeologist Don Luka Jelić visited the cave of St Anthony the Abbot in St Anthony's Channel with the renowned Austrian art historian Hans Folnesics. On that occasion, he found a man's head and a woman's bust in the cave. The man's head is now kept in the Šibenik City Museum, while the female bust was unfortunately stolen from this museum in the 1970s, and its later fate is unknown. The heads have hitherto remained outside the scope of art historical research. Therefore, this paper focuses on the issues of authorship, dating, and origin of the two heads from the former eremitic church of St Anthony the Abbot. As part of her research on the said heads, the author also discusses the sculpture that has been found to originate from the Šibenik Cathedral, but was removed during or after the restoration works that took place from 1848 to 1860.

Keywords: church of St Anthony the Abbot in St Anthony's Channel, Šibenik, Giorgio da Sebenico, Andrea Alessi, don Luka Jelić, Hans Folnesics

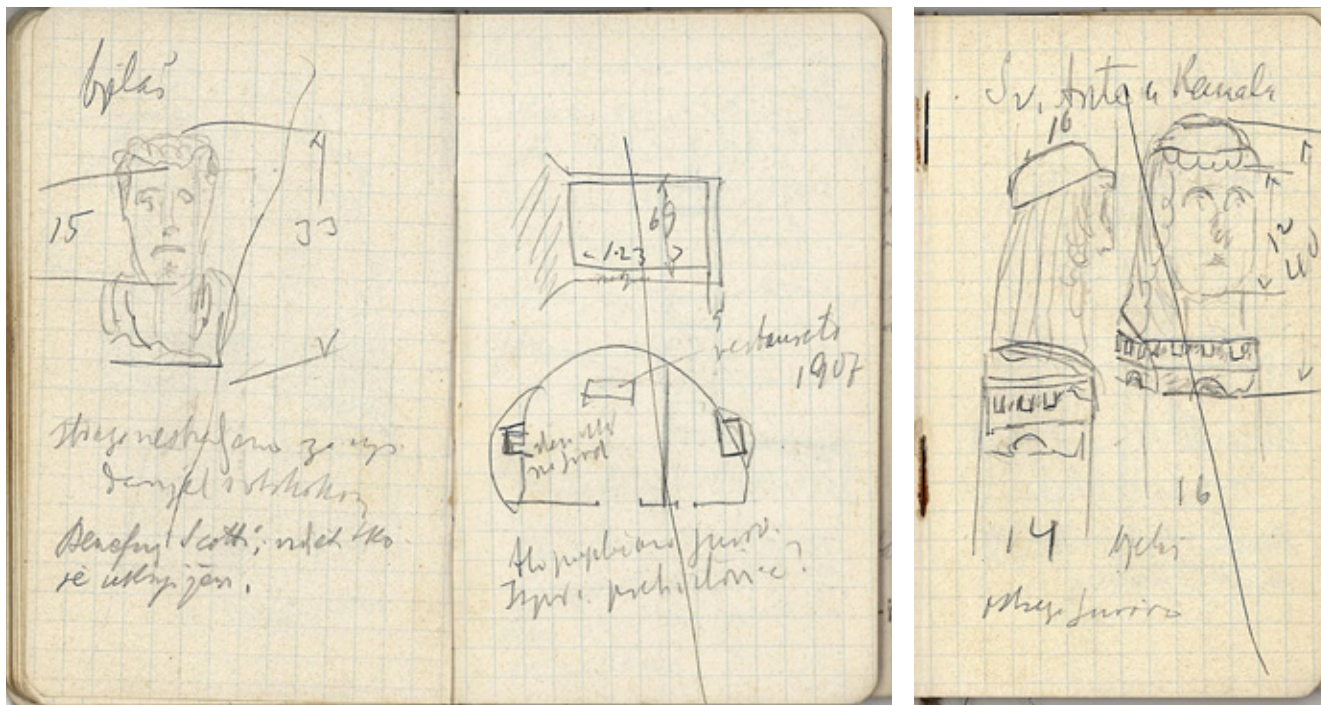
Ugledni hrvatski povjesničar i arheolog don Luka Jelić (Vranjic, 1864. – Kaštel Stari, 1922.)², obavljajući svoj posao konzervatora za sjevernu Dalmaciju nekoliko je puta posjetio špilju-crkvu Sv. Ante opata u Kanalu sv. Ante na rijeci Krki.³ O tome nam govore dokumenti sačuvani u Arhivu don Luke Jelića koji se čuva u Arhivu Arheološkog muzeja u Splitu.⁴

Kada je 2014. godine uređen novcem iz europskih fondova Kanal sv. Ante, špilja-crkva Sv. Ante opata postala je ponovno predmetom interesa, ne samo znanstvenika i konzervatora nego i šire javnosti.⁵ Priključivši se šibenskim kolegama Emilu Podrugu i Josipu Paviću u njihovu istraživanje špilje-crkve, zainteresirala sam se za njezin sačuvani inventar. Tragajući za arhivskim svjedočanstvima o crkvi-špilji, posegnula sam za Jelićevim zapisima iz Arheološkog muzeja u Splitu.

Na temelju tih zapisa znamo da je Jelić posjetio špilju Sv. Ante dana 10. veljače 1911., nakon terenskog obilaska lokaliteta Jadrija sa svjetionikom na ulazu u kanal. Došao je na lokalitet brodom. Tom prigodom vodio je detaljne zabilješke o lokalitetu u malom putnom notesu koji je naslovio *Šibensko područje 1911-1913*, koje je popratio crtežima i skicama. Tako je nacrtao tlocrt unutrašnjosti crkve. U njemu je ucrtao položaj ulaznih vrata i prozora na njezinu vanjskom zidu, dvaju tada postojećih oltara, te kamenice za vodu. Za barokni oltar, koji se danas nalazi u crkvi u ruševnom stanju, zapisao je da je restauriran 1907. godine.⁶ Za srednjovjekovni oltar s lijeve strane crkve zapisao je kratke dvije napomene: da je „starijski“, i da je „na svod“. Ispod nacрта crkve zapisao je da je njezino tlo popločano. Na dnu iste stranice u notesu dodao je napomenu „ispred prethistorija“, uz koju je stavio znak pitanja. Nacrtao je tom prigodom u notesu jednu mušku glavu i jedno žensko poprsje, koje je zatekao u crkvi, i pored njihovih nacрта zabilježio mjere.⁷ Za mušku je glavu naveo da je isklesana od kamena „bjelaša“, što je tada bio pučki, kolokvijalni naziv za kamen bijele boje, poput bračkog vapnenca. Ispod crteža glave Jelić je pribilježio u notesu napomenu da treba provjeriti je li još uvijek uknjižen „beneficij Scotti“, misleći pritom možda na neki crkveni beneficij/nadarbinu, dobrotvornu zakladu ili legat.⁸ Na dvjema sljedećim stranicama istog notesa nacrtao je tlocrt (?) nekakve građevine o kojoj piše u popratnoj bilješki, koju je naslovio „ruševine na rtu sučelice sv. Anti u Kanalu“, spominjući 1 m debele ostatke „očito oveće utvrde“, kako navodi prema Miagostovichu „iz ugarske dobe“, gdje su se nekoć nalazili lanci (catene) koji su štitili ulaz u kanal.⁹

Dana 4. kolovoza 1912. godine ponovno je Jelić posjetio špilju Sv. Ante, ali ovaj put u društvu s mladim austrijskim kolegom, povjesničarem umjetnosti Hansom Folnesicsem (Beč, 24. VII. 1886. – Beč, 6. VI. 1922.).¹⁰ Bio je to drugi put da je posjetio špilju Sv. Ante, sudeći prema njegovoj pismohrani sačuvanoj u Arhivu Arheološkog muzeja u Splitu. Jelića su prigodom ovog posjeta, sudeći prema zabilješkama koje je ostavio na omanjem listu papira otrgnutom od ondašnjeg brodskog voznog reda, koji je kao *foglio volante* umetnut u već spomenuti notes, zanimale isključivo dvije kamene skulpture koje je zatekao u špilji, spomenuta muška glava i žensko poprsje.¹¹ Na tom je okrajku papira narisao samo jedan crtež, detalj postolja ženskog poprsja, za koje je zabilježio da je ostatak pregrade kora. Međutim, znakovito je da je pokraj crteža zapisao mišljenje o dataciji ženske glave, i to na njemačkome: „Mitte des XV Jahr“. U nastavku je dopisao i mišljenje o dataciji muške glave, i to opet na njemačkome: „anfang des XVI“. Uz to je dopisao, ali na hrvatskome, da je muška glava poput Orsinijevih, na što ću se osvrnuti u ovom članku. Zanimljivo je da u izvješću nije spominjao ništa drugo što je zapazio u špilji tijekom ranijeg posjeta, 10. II. 1911.

Iz vremena Jelićevih posjeta špilji Sv. Ante u njegovoj pismohrani u Arheološkom muzeju u Splitu čuvaju se svega dvije blijede crno-bijele fotografije, loše rezolucije, i to upravo dviju glava smještenih ispred ulaznih vrata u crkvu.¹²

1. Luka Jelić, Crtež muške glave iz crkve Sv. Ante opata i tlocrt špilje, Arheološki muzej u Splitu, Arhiv don Luke Jelića, pozicija IX.

Luka Jelić, Drawing of the man's head from the church of St Anthony the Abbot and the ground plan of the cave, Archaeological Museum in Split, Archive of Don Luka Jelić, position IX

2. Luka Jelić, Crtež ženske glave iz crkve Sv. Ante opata, Arheološki muzej u Splitu, Arhiv don Luke Jelića, pozicija IX.

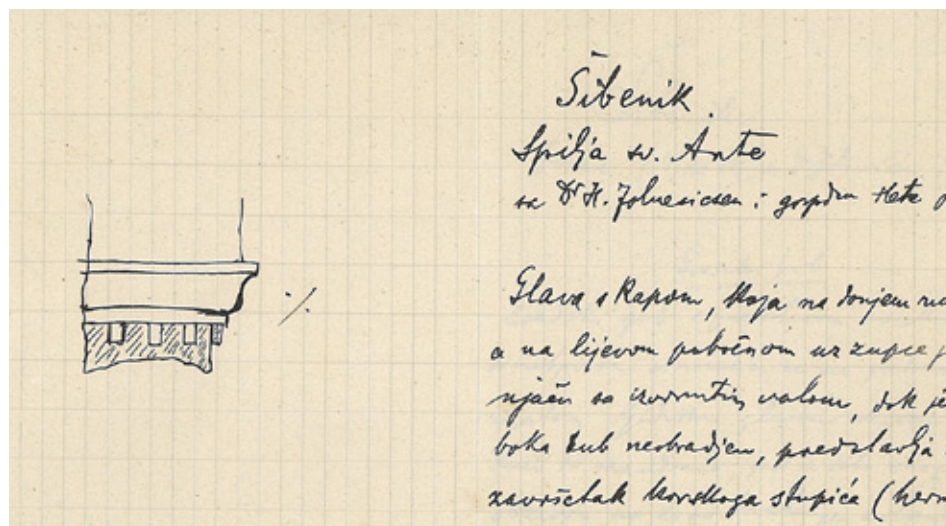
Luka Jelić, Drawing of the woman's head from the church of St Anthony the Abbot, Archaeological Museum in Split, Archive of Don Luka Jelić, position IX

3. Luka Jelić, Crtež dentela ispod ženske glave iz crkve Sv. Ante opata i opis glave, Arheološki muzej u Splitu, Arhiv don Luke Jelića, pozicija IX.

Luka Jelić, Drawing of the dentil under the woman's head from the church of St Anthony the Abbot and a description of the head, Archaeological Museum in Split, Archive of Don Luka Jelić, position IX

Zahvaljujući zapisima iz tzv. nove Inventarne knjige Muzeja grada Šibenika, znamo da je don Luka Jelić uzeo sa sobom obje glave koje su se nalazile u špilji Sv. Ante, s namjerom da ih odnese u Split. Riječ je zapisima povjesničarke umjetnosti Ksenije Kalauz (r. 1939.), koja je bila voditeljica Kulturno-povijesnog odjela Muzeja grada Šibenika od 1965. godine do mirovine.¹³ Iz zapisa doznajemo da je Frane Škarpa, šibenski učitelj, poklonio 1926. godine po Jelićevoj želji obje skulpture šibenskom gradskom muzeju, koji je godinu dana prije utemeljio don Krsto Stošić.

Muška glava kratke kovrčave kose i danas se čuva u fundusu Muzeja grada Šibenika, dok je žensko poprsje ukradeno iz starog lapidarija Muzeja sedamdesetih godina prošlog stoljeća.¹⁴ Srećom, o izgledu poprsja svjedoče jednostavni Jelićevi crteži, koji ga prikazuju frontalno i iz desnog profila, te njegovo postolje i spomenute blijeđe crno-bijele fotografije u Jelićevoj dokumentaciji u Arheološkom muzeju u

4. Fotografija dviju glava iz Arhiva Jelić, Arheološki muzej u Splitu, Arhiv don Luke Jelića, pozicija IX.

Photograph of the two heads from the Jelić Archive, Archaeological Museum in Split, Archive of Don Luka Jelić, position IX

5. Fotografija dviju glava iz Arhiva Jelić, Arheološki muzej u Splitu, Arhiv don Luke Jelića, pozicija IX.

Photograph of the two heads from the Jelić Archive, Archaeological Museum in Split, Archive of Don Luka Jelić, position IX

Splitu. Obje skulpture don Krsto Stošić spominje u svojem čuvenom djelu *Sela šibenskog kotara*, u poglavlju posvećenom špilji Sv. Ante.¹⁵ Nažalost, ni Jelić, ni don Krsto Stošić, a ni Frane Dujmović ne iznose podatke o izvornom porijeklu ovih skulptura, odnosno kako su i kada završile u špilji Sv. Ante.

Početni korak za njihovo istraživanje nesumnjivo je Jelićevo izvješće nastalo nakon posjeta špilji s Hansom Folnesicsem. Započeo ga je opisom ženske glave s kapom. Posebnu je pozornost usmjerio na njezino postolje ukrašeno ornamentom zubaca.¹⁶ Obrada postolja skulpture podsjetila ga je formom na završetak korskog stupića. Stoga je zapisao da je izvedena „kao na pregradi crkvenog kora”. Smatrao je da je izgubljeno žensko poprsje desnom stranom izvorno bilo postavljeno tako da je „bilo približeno zidu, i da je to razlog da je bočna, desna strana ruba postolja ostala neobrađena. Što se tiče datacije poprsja, smatrao je da ono „prema izradi pripada sredini XV. stoljeća”. Jedan od razloga za takvu dataciju pronalazi u tome „da se ovakve *ovjencane* (nejasno napisano, op. p.) zupce ne javlja prije te dobe.” Jelić je zapisao kako bi trebalo ispitati je li *izradba* ženske glave „alešijevska”.¹⁷

Pišući u nastavku teksta o muškoj glavi, konstatira: „Druga glava je očito iz renesanse”, te nadodaje da je poput „poznatih glava Orsinijevih na apsidama šibenske katedrale”. Međutim, zaključuje da nije riječ o djelu Jurja Dalmatinca, jer je slabije kvalitete: „Svakako, iako ova glava jest tek nešto nalična na Orsinijeve, radi znatno slabije izradbe, mogla bi se smatrati tek imitacijski rad.” U ovom radu pokušat ću

istražiti je li njegova sumnja u autorstvo Jurja Dalmatinca bila jedini razlog da, razmišljajući o njezinoj dataciji, zaključuje: „(...) te je najprije iz početka XVI. st.”

Budući da znamo da je Hans Folnesics u vrijeme posjeta špilji Sv. Ante s don Lucom Jelićem pripremao svoju studiju o kamenoj arhitekturi i skulpturi Dalmacije u 15. stoljeću, možemo pretpostaviti da su Jelićeve prosudbe o objema glavama koje je 1912. iznio u bilješkama i izvješću vjerojatno proizašle i iz njegovih onodobnih usmenih konzultacija s tada mladim, ali vrlo talentiranim salzburškim kolegom konzervatorom koji se u tom trenutku bavio intenzivnim istraživanjem Jurja Dalmatinca, Andrije Alešija i Nikole Firentinca.¹⁸ Znamo da je Folnesics tri godine zaredom, 1910., 1911. i 1912., i to uvijek u ljetnom periodu, boravio u Dalmaciji gdje je provodio svoja istraživanja skulpture i arhitekture 15. stoljeća te iluminiranih rukopisa.¹⁹

Folnesics je dvije godine nakon posjeta špilji u Kanalu sv. Ante objavio u časopisu Jahrbuch des Kunsthistorisches Institutes der K. K. Zentralkommission für Denkmalpflege o veću monografsku studiju o dalmatinskoj arhitekturi i skulpturi 15. stoljeća. U njoj je obradio šibensku katedralu, detaljno istraživši ključne faze njezine izgradnje iz vremena Jurja Dalmatinca i Nikole Firentinca.²⁰ Obradio je i opus Andrije Alešija, njegovu suradnju s Jurjem Dalmatincem i Nikolom Firentincem, kao i njegova samostalna djela. U spomenutoj je studiji 1914. godine obradio i friz glava koje se nalaze na trima apsidama i sjevernom zidu šibenske katedrale.²¹ Obradio je i Alešijev reljef Krštenja Kristova na luneti iznad portala trogirске katedralne krstionice.²² Kako je zabilježio Predrag Marković u svojoj monografiji o šibenskoj katedrali, Folnesics je poput Dagoberta Freya (1883. – 1962.), svojeg malo starijeg austrijskog kolege, dobro poznao i Firentinčev udio u gradnji šibenske katedrale i trogirске katedralne krstionice, te smjestio Jurja Dalmatinca i Nikolu Firentinca u širi europski umjetnički kontekst 15. stoljeća.²³ Na temelju formalno-stilske analize i arhivskih podataka koje je tada poznao ne samo da je rekonstruirao povijest gradnje šibenske katedrale, dopunivši Freyevu istraživanje, nego je – što je za našu temu zanimljivo – definirao Dalmatinčev umjetnički senzibilitet i valorizirao njegovo značenje u kontekstu prijelaznog gotičko-renesansnog razdoblja i rane renesanse 15. stoljeća. Je li pogriješio kada je dvije godine prije, proučavajući s Jelićem, mušku glavu u špilji Sv. Ante ocijenio radom Jurjeva imitatora iz 16. stoljeća, a žensko poprsje mogućim Alešijevim djelom?²⁴

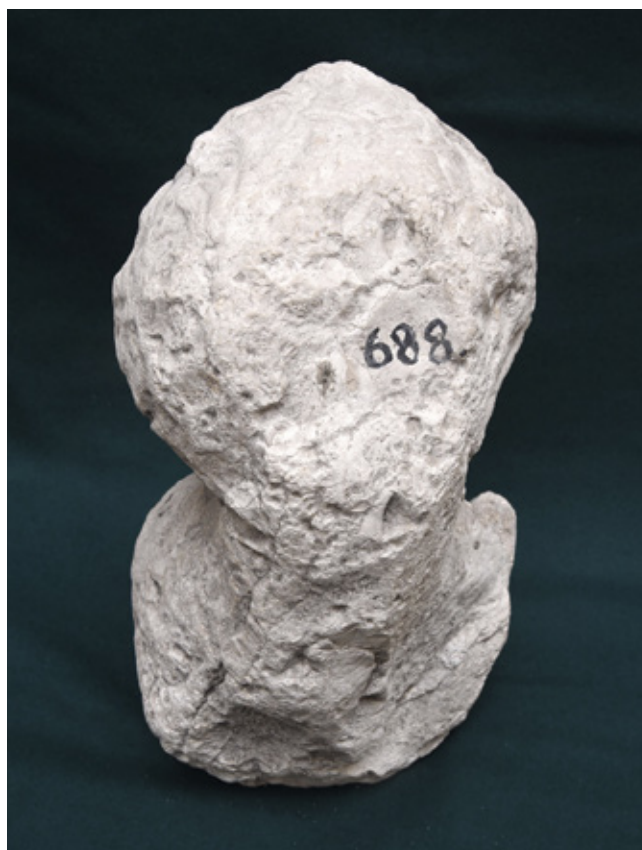
Glave iz pećine do sada nisu bile objavljene, i praktički su do nedavno bile zaboravljene.

Analiza muške glave iz Muzeja grada Šibenika

U nastavku članka nastojala bih objasniti zašto držim da su Jelić i Folnesics pogriješili u dataciji i atribuciji muške glave, odnosno, zašto smatram da je glava, koja se u kamenom lapidariju Muzeja grada Šibenika vodi pod inventarnim brojem KPO MGSŠ 688, najvjerojatnije djelo Jurja Dalmatinca. Česte su formalno-kritičke prosudbe u kojima se Jurju otpisuju kiparski lošije izvedena ili tehnički manje dotjerana djela. Za razliku od don Luke Jelića mislim da na temelju kvalitete njezina oblikovanja, stilskih karakteristika, morelijanskih detalja i specifične tehnike klesanja u glavi iz crkve-pećine Sv. Ante možemo prepoznati Jurjevu ruku.

Zasad nije moguće, koliko mi je poznato, na temelju podataka koje su o glavi iznijeli don Luka Jelić i don Krsto Stošić donositi hipoteze o njezinoj izvornom smještaju, odnosno porijeklu.

U muzejskoj inventarnoj knjizi zabilježena je kao: „Glava muškarca, vapnenac, 33x18 cm.”²⁵ Ksenija Kalauz ovako ju je opisala: „Kratko ošišana kovrčava kosa prekriva polovinu čela mladog muškarca, čija je glava uzdignuta prema gore. Ispod kose proviruje desna ušna školjka. Na licu koje se prema dolje proširuje ističu se ispod kose jako naglašeni očni lukovi. Pogled očiju upravljen je prema gore. Ispod malene brade

6.
Muška glava, lapidarij Muzeja grada Šibenika, *en face* (foto: Ž. Krnčević)

Man's head, lapidarium of the Šibenik City Museum, *en face*

7.
Muška glava, lapidarij Muzeja grada Šibenika, lijevi profil (foto: Ž. Krnčević)

Man's head, lapidarium of the Šibenik City Museum, left profile

8.
Muška glava, lapidarij Muzeja grada Šibenika, desni profil (foto: Ž. Krnčević)

Man's head, lapidarium of the Šibenik City Museum, right profile

9.
Muška glava, lapidarij Muzeja grada Šibenika, stražnja strana (foto: Ž. Krnčević)

Man's head, lapidarium of the Šibenik City Museum, back

ističe se podbradak i jaki vrat.” Ona spominje da joj je oštećen nos (od korijena naniže), brada, lijevi gornji kapak te donji dio kose, s desne strane glave: „Oštećeno je i lijevo uho, te dio iznad lijevog oka.” Ni Ksenija Kalauz u inventarnoj knjizi ne iznosi hipotezu o izvornom porijeklu glave pronađene u špilji Sv. Ante opata.

Prelazim na pitanje: je li glava mladog muškarca iz Muzeja grada Šibenika djelo Jurja Dalmatinca ili njegove radionice? Smatram da se na njoj mogu uočiti brojne sličnosti u stilskoj i tehničkoj izvedbi s glavama s friza za koje većina znanstvenika drži Jurjevim djelom.²⁶ Na prvom mjestu riječ je o glavama mlađih muškaraca kratke valovite kose, čija lubanja ima pravilan ovalan oblik, vrat im je snažan, čelo dugo, a supraorbitalne kosti istaknute. Riječ je o glavama kod kojih je na sličan način isklesan čeonni greben, ili korijen nosa, ili je slično oblikovana kratka valovita kosa, ili su, pak, slično isklesane uske poluotvorene usnice i izbočena brada. Među brojnim Jurjevim likovima i fizionomijskim tipovima na apsidama katedrale nalazi se nekoliko muških i dječjih glava koje se mogu s njom usporediti po načinu oblikovanja glave ili kose, ili prema fizionomijskim sličnostima.

Među glavama na frizu koje Radovan Ivančević atribuirao Jurju Dalmatincu u članku „Šibenska stolnica – udio renesansne skulpture” 2001. godine čini mi se njoj slična po frizuri, oblikovanju nadočnih kapaka, usana i brade muška glava koju spomenuti povjesničar umjetnosti u navedenom članku vodi pod br. 42. Čak ima neka ista oštećenja kao glava iz Muzeja, kao što su otučeni nos i oštećenje desnog oka.

Sličan način obrade kratkih pramenova valovite kose, srpasto zavijenih, koji se spuštaju prema vanjskim rubovima lica uočavamo na dvjema glavama na srednjoj apsidi, koje Ivančević vodi pod rednim br. 16. i 36., te na dvjema glavama na sjevernoj apsidi, br. 54. i 61.²⁷ Slično oblikovanje velikih nadočnih, supraorbitalnih lukova, očiju zadebljanih vjeđa i naglašanih zjenica i šarenice uočava se kod dviju muških glava smještenih na središnjoj apsidi, koje Ivančević vodi u svojoj taksonomiji pod rednim brojevima 23. i 24., a u kojima sam svojedobno bila prepoznala milanskog vojvodu Francesca Sforzu i venecijanskog dužda Francesca Foscarija.²⁸ Slično oblikovanje čela, korijena nosa, supraorbitalnih lukova, očiju, usana i brade vidimo i kod glave br. 19 na središnjoj apsidi, za koju sam 2001. postavila pitanje predstavlja li firentinskog vojvodu Cosima Medicija.²⁹ Usne su kod ove glave tanke i razdvojene, donja je uvučena u odnosu na gornju, te zakošena prema bradi, koja je zaobljena, upravo kao kod glave iz Muzeja. Donja je čeljust kod glave iz crkve Sv. Ante relativno snažna, zapaža se manji podvaljak. P. Marković izdvaja kao jedan od jurjevskih morelijanskih detalja „lagano spljošten, a razmjerno kratak i širok nos koji je u korijenu plitkom udubinom odvojen od čeone kosti.” Takvo oblikovanje nosa on uočava ne samo na većini glava sjevernog zida svetišta šibenske katedrale Sv. Jakova nego i kod onih prvih dvadesetak glava za koje neki istraživači drže da su nastale istovremeno s krstionicom, odmah po početku gradnje novog troapsidalnog svetišta, oko 1443. godine.³⁰ Istaknula bih kako Marković primijećuje da takvo oblikovanje nosa potom susrećemo i na nekim kasnijim kipovima u Šibeniku koji se mogu povezati s Ivanom Pribislavićem, Jurjevim najvjernijim suradnikom, ali ne i na skulpturama koje većina autora smatra Alešijevim radovima.³¹

S obzirom na njezin specifični izgled – glava je sastavni dio izrezanog kamenog bloka – istražila bih mogućnost je li mogla pripadati frizu glava na katedrali, odnosno je li skinuta s friza u vrijeme obnove katedrale u 19. stoljeću.³²

Krenula bih prvo od njezinih dimenzija. Visina glave iz Muzeja grada Šibenika, ne računajući dužinu vrata, iznosi 20 cm (prema mišljenju Ksenije Kalauz 18 cm). Visina muških glava s apsida i sjevernog zida šibenske katedrale varira od 18 do cca 30 cm.³³ Što se tiče dimenzija, mogla je pripadati frizu glava.

Međutim, s druge strane, valja upozoriti na nekoliko razloga zbog kojih možemo postaviti izrazitu sumnju u mogućnost da je muška glava iz špilje Sv. Ante opata ne-

10.
Muška glava, lapidarij Muzeja
grada Šibenika, detalj
(foto: Ž. Krnčević)

Man's head, lapidarium of the
Šibenik City Museum, detail

koć pripadala frizu glava. Jedan od njih je neobična forma kamenog bloka iz kojeg je isklesana. Kipar je sumarno obradio gornju površinu glave i gornji dio njezina tjemena koje „izvire”, izdvaja se iz kamenog bloka.

Druga karakteristika, zbog koje mi se čini da se glava iz špilje Sv. Ante opata od-
vaja od svih ostalih s friza jest njezin izrazito dugačak vrat (koji je naglasila Ksenija
Kalauz u svojem opisu), a kojeg nema ni jedna druga glava na frizu. Naime, ni jedna
glava na frizu nije postavljena uspravno, na način da joj se vidi cjeloviti vrat, niti je
kao ova iz špilje cijelom visinom povezana s podlogom.

Nadalje, čini mi se zanimljivim uputiti i na činjenicu da je pogled muškarca na
glavi iz Muzeja grada Šibenika uperen/usmjeren prema gore. I po tom bi se elemen-
tu ova glava razlikovala od glava na čuvenom frizu na šibenskoj katedrali, koje imaju
usmjeren pogled prema naprijed.

Valja uočiti da je kod glave iz špilje Sv. Ante kosa na tjemenom dijelu glave tek
naznačena potezima dljeteta, jer, očito, taj dio glave nije bio predviđen za promatra-
nje. Njezina je lubanja isklesana tako da se izdvaja iz kamenog bloka na liniji spoja
gornjeg dijela tjemene kosti. Površina bloka kamena iz kojeg izranjaju glava i njezin
valjkasti vrat dijelom je amorfnе teksture, a dijelom je dljetom izravnata. Primjerice,
gornji dio poleđine bloka iz kojeg je isklesana glava ravno je isklesan. Postavlja se
pitanje je li glava sa svojom kamenom pozadinom bila izrezana, otklesana od nekog
većeg kamenog bloka. Nadalje, zbog načina obrade kamene mase na stražnjoj strani

11.
Juraj Dalmatinac, Muška glava,
Šibenik, katedral

Giorgio da Sebenico, man's
head, Šibenik Cathedral

12.
Juraj Dalmatinac, Dvije glave,
Šibenik, katedrala

Giorgio da Sebenico, two heads,
Šibenik Cathedral

kipa koja je tek malo narovašena, postavlja se pitanje i je li postojala zamisao o njezinoj naknadnoj, sekundarnoj ugradnji. Naravno, to je tek jedna od mogućnosti koju buduća istraživanja trebaju potvrditi ili odbaciti.

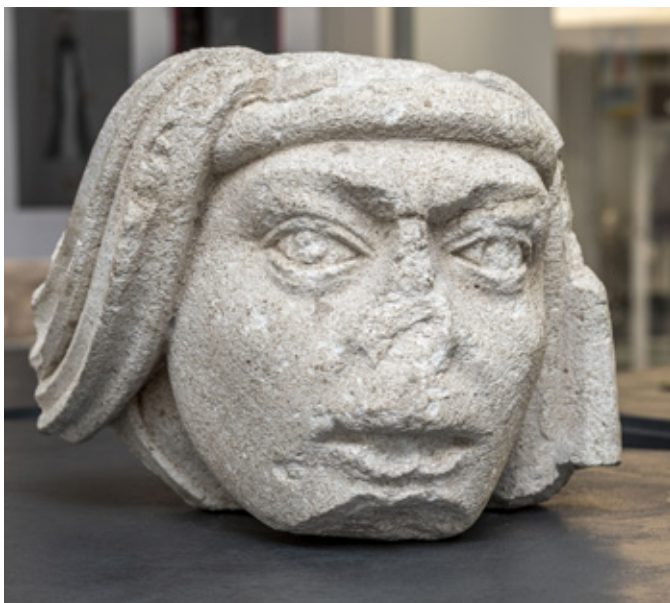
Uspoređujući je s glavama s friza, uočiti ćemo da ni jedna tamošnja glava, bez obzira na poziciju (čak i one najjužnije, smještene na najvišoj poziciji i najudaljenije od promatrača), nemaju nedovršeno tjeme, odnosno gornju površinu.

Mnogo je pisano o sudbini nekih od glava sa šibenske katedrale koje su bile oštećene, i koje su zamijenjene novim glavama tijekom restauracije provedene sredinom 19. stoljeća.³⁴ O tim zbivanjima zorno svjedoči muška glava nedavno skinuta sa svjetionika na Jadriji, koju je Jurju Dalmatincu i njegovoj radionici pripisala trogirski povjesničarka umjetnosti Danka Radić. Danas se nalazi u depou Interpretacijskog centra Civitas Sacra šibenske katedrale Sv. Jakova.³⁵

Zanimljivo je da je don Luka Jelić dana 10. II. 1911., tijekom posjeta svjetioniku na Jadriji, uočio na njegovu istočnom vanjskom licu, na visini od 1,50 m spomenutu glavu izrađenu od kamena „bjelaša”, za koji je naveo da „nije lokalni”. Tom je prigodom nacrtao i izmjerio ovu glavu, ali je nije povezo s Jurjem Dalmatincem, nego je iznio mišljenje da je riječ o sfinji.³⁶

I na glavi porijeklom sa svjetionika na Jadriji, danas u Interpretacijskom centru Civitas Sacra, vidljivo je da je bila dovršena i s gornje strane. Analizirajući njezinu pozadinu, donju i gornju stranu, možemo zaključiti da je bila otklesana s nekadašnjeg većeg bloka kojem je pripadala dok je bila ugrađena u jugoistočnu apsidu katedrale. Spomenula bih da je glavu koja je završila na Jadriji klesar odrezao otprilike na spoju stražnje strane njezine kape (oglavlja) i vrata s kamenim blokom.

Glave na frizu na šibenskoj katedrali najčešće su isklesane njih po tri ili četiri na vanjskom rubu monolitnih vapnenačkih blokova koji tvore ukupnu površinu katedralnog zida.³⁷ Tek nekoliko njih smješteno je po jedna na zasebnom bloku.³⁸ Na temelju dosadašnjih istraživanja pretpostavljalo se da kod postavljanja zamjenskih glava u 19. stoljeću one iz vremena Jurja Dalmatinca nisu vađene otklesavanjem svake pojedine glave od svoje poleđine, nego da su uklanjane zajedno s pripadajućim blokom na kojem su se nalazile. Zamjenske glave isklesane su na blokovima poput

13.
Juraj Dalmatinac, Glava s Jadrije, *en face*, Interpretacijski centar katedrale Sv. Jakova *Civitas Sacra* – (foto: V. Dražić-Celić)

Giorgio da Sebenico, head from Jadrija, *en face*, *Civitas Sacra* – Interpretation Centre of St James' Cathedral

14.
Juraj Dalmatinac, Glava s Jadrije, desni profil, Interpretacijski centar katedrale Sv. Jakova *Civitas Sacra* – (foto: V. Dražić-Celić)

Giorgio da Sebenico, head from Jadrija, right profile, *Civitas Sacra* – Interpretation Centre of St James' Cathedral

onih iz Jurjeva vremena, i tako, u bloku, ubačene unutar postojećeg friza glava. S tim u vezi držim važnim naglasiti da među zamijenjenim glavama na apsidama šibenske katedrale, koje potječu iz sredine 19. stoljeća i pripisuju se Giacomu Pasiniju, ni jedna nije identična s glavom iz crkve Sv. Ante opata.

Postoje diskusije o Jurjevu autorstvu pojedinih glava, o tome koje je od njih osobno radio veliki majstor, a koje njegova radionica, kao i o vremenu kada su bile isklesane.³⁹ I danas se vodi rasprava oko broja tada uklonjenih, odnosno zamijenjenih glava. Potomci Jakova Pasinija tvrde da je spomenuti kipar izradio trinaest novih glava, dok don Krsto Stošić i Radovan Ivančević drže da se na apsidama katedrale danas nalazi četrnaest glava iz 19. stoljeća. Pasinijeve glave ocijenili su mnogi istraživači kao loše faksimilske kopije onih koje je izvorno bio izradio Juraj Dalmatinac sa svojom radionicom. Uočeno je kako je jedna od njih, koja prikazuje bradatog, mršavog muškarca srednjih godina, autoportret kipara Jakova Pasinija.

Prema mišljenju Radovana Ivančevića, djela su radionice Jakova Pasinija pet glava na južnoj apsidi, i to redom: osma, jedanaesta, dvanaesta, trinaesta i četrnaesta glava, a na srednjoj apsidi njegovo djelo bila bi samo jedna, petnaesta glava. Na trećoj, sjevernoj apsidi izmijenjene su u 19. stoljeću četvrta, peta, šesta, sedma, deveta, deseta i jedanaesta, odnosno, prema Ivančevićevoj numeraciji, 30., 43., 44., 45., 46., 48., 49. i 50. glava.⁴⁰ Kasnija sudbina trinaest originalnih glava iz Jurjeve faze, nakon njihova uklanjanja s katedrale, nije razjašnjena. Utvrđena je sudbina samo spomenute glave uzidane na istočno pročelje svjetionika podignutog 1871. godine na Jadriji pokraj Šibenika.⁴¹ Postoji legenda da je Jakov Pasini dvije bolje sačuvane glave uzdao na pročelje kuće svoje obitelji, te da je jednu od njih za vrijeme talijanske okupacije u Drugom svjetskom ratu ponio sa sobom u Italiju šef šibenskih karabinjera, dok je druga glava stradala zajedno s kućom u isto doba.

Iz Jelićevih bilješki sačuvanih u Arheološkom muzeju u Splitu naslućujem da je don Luka Jelić zbog kvalitete izvedbe sumnjao u Jurjevo autorstvo muške glave. Vjerojatno je slično kao Jelić mislio i Hans Folnesics koji mu je činio društvo tijekom posjeta špilji Sv. Ante, tako da glavu iz Muzeja nije spomenuo ni u studiji o šibenskoj katedrali iz 1914. godine, ni u biografskoj jedinici o Jurju Dalmatincu u *Algemeines Lexikon der Bildenden Künstler* (1921).

15.
Juraj Dalmatinac, Glava s Jadrije, pogled odozgo, Interpretacijski centar katedrale Sv. Jakova *Civitas Sacra* (foto: V. Dražić-Celić)

Giorgio da Sebenico, head from Jadrja, view from above, *Civitas Sacra* – Interpretation Centre of St James' Cathedral

16.
Juraj Dalmatinac, Glava s Jadrije, pozadina, Interpretacijski centar katedrale Sv. Jakova *Civitas Sacra* (foto: V. Dražić-Celić)

Giorgio da Sebenico, head from Jadrja, back, *Civitas Sacra* – Interpretation Centre of St James' Cathedral

Valja se osvnuti i na kružni obrub, poput ovratnika isklesan pri dnu muškarčeva vrata u kamenom bloku. Lako je moguće da je to prikaz nekakvog plašta (redovničkog habita?) odnosno njegova obruba, a ne pravilni kružni okvir iz kojega glava izlazi. Ovaj kružni obrub nije pravilan, već ispod vrata isprekidan.

Naime, način obrade muškarčeva ovratnika razlikuje se od kružnog obruba oko vrata koji uočavamo kod nekoliko glava na apsidama. Nekoliko takvih glava s kružnim obrubom smješteno je na sjevernoj apsidi. U nabravanju i komparacijama koristit ću se numeracijom i klasifikacijom glava koju je izradio Radovan Ivančević za potrebe članka iz 2001. godine. Među njima su glave koje Ivančević vodi pod rednim brojevima 54., 55., 57., 58. i 60., a koje zbog veće kvalitete 2001. pripisuje Jurju Dalmatincu,⁴² te dvije glave, r. br. 56. i 59., koje zbog lošije kvalitete pripisuje Jurjevim suradnicima, a nalaze se ispod reljefa s prikazom dvojice *putta* s posvetnim natpisom.⁴³

Čini mi se važnim spomenuti kako način na koji je oblikovana muška glava iz crkve Sv. Ante podsjeća na nekoliko sačuvanih muških portreta iz razdoblja Rimskog Carstva u našim krajevima koje je obradio 2000. godine akademik Nenad Cambi u svojoj kapitalnoj monografiji *Imago animi. Antički portret u Hrvatskoj*.⁴⁴ Upravo je akademik Cambi svojedobno upozorio na to da bi trebalo istražiti u kojoj je mjeri antička skulptura mogla utjecati na portretistiku u opusu Jurja Dalmatinca i njegove radionice. Unutar rimske muške portretne skulpture pronađene u Hrvatskoj, osobito one iz razdoblja drugog-trećeg desetljeća 1. stoljeća, nalazimo nekoliko glava sličnog oblika, kose i fizionomije poput ove iz Muzeja grada Šibenika. Riječ je o glavama muškaraca čija lubanja ima pravilan ovalan oblik, vrat je snažan, čelo je dugo, supraorbitalne kosti su istaknute. Kod nekoliko rimskih muških portreta koje u spomenutoj sintezi obrađuje akademik Cambi uočavamo slično oblikovane oči, koje se utapaju u očnim dupljama, na kojima je gornji očni kapak spušten, a na bjeloočnici se ističu šarenica i zjenica.⁴⁵ Odavno je uočeno da su Juraj i njegovi suradnici poznavali antiku i antičke sheme. Nekoliko je znanstvenika upozorilo da se Juraj u svojoj skulpturi inspirirao antikom, od kojih bih izdvojila H. Folnesicsa⁴⁶, A. Dudana⁴⁷, M. Preloga⁴⁸, A. Badurinu⁴⁹, R. Ivančevića⁵⁰ i N. Cambija.⁵¹

Predrag Marković upravo takvo oblikovanje očiju (plastično modeliranih očnih jabučica, jasno iscrtanih zjenica, kapaka i mekih vjeđa, kao i nadočnih lukova obrva)

17.
Andrija Aleši, Detalj reljefa
Krštenja Kristova, Trogir, katedrala

Andrea Alessi, detail of the relief
of the Baptism of Christ, Trogir
Cathedral

drži jednom od temeljnih karakteristika Jurjevih fizionomija.⁵² Osobito je zanimljivo usporediti obradu kose kod glave iz crkve Sv. Ante s kosom kod nekoliko rimskih muških portreta porijeklom iz Dalmacije koje obrađuje akademik Cambi. Kod ove šibenske glave, kao kod nekoliko rimskih glava, frizura u kratkim pramenovima naliježe na čelo, a pramenovi kose rastvaraju se u vidu tzv. lastina repa. Na sličan način tretirani završetci pramenova kose dosežu naprijed do vrha čela. Slično su tretirani čuperci kose koji padaju postrance i srpasto se zavijaju u visini sljepoočnica i uški (koje su kod glave iz Muzeja otučene).

Prema Cambijevu mišljenju, uzor za glavu lijevog egzekutora na Jurjevu reljefu Bičevanja Krista na grobnici sv. Staša u splitskoj katedrali, koja ima naglašeno realističke stilske odrednice, bio bi portret rimskog cara Trajana. Cambi ovako opisuje krvnikovu glavu: „Radi se o glavi čija lubanja ima prilično pravilan ovalan oblik, a obris krivulje s prednje strane u zamišljenoj liniji zatvara povijeni i dugi nos te vrh brade. Vrat je vrlo širok.” (...) „Ali, pošavši od pretpostavke da je model iz antike, sigurni pokazatelj za kronološku orijentaciju jest frizura koja ga nepogrešivo stavlja u trajansko doba. Frizura se, naime, stvara od zvijezde na zatiljku i u kratkim i ravnim pramenovima koji se pri kraju zavijaju poput kukica dolazi do čela i nalazi svoje paralele među onima koje nosi sam car, a koje su usvojili i mnogi njegovi suvremenici. Ona se strogo razdvaja od frizure koju imaju njegovi prethodnici Nerva i Domicijan, a još se više razlikuje od frizure kakvu je nosio Hadrijan još u doba Trajana i kakvu on dalje razvija tijekom svog vladanja, a kakvu su također usvojili mnogi njegovi suvremenici. Nema, dakle, slične ni prije ni poslije Trajana (...)” Sudeći prema oblikovanju kose, Cambi iznosi mišljenje da je glavi lijevog egzekutora najbliži tzv. prvi tip Trajanova portreta, ali uočava sličnosti i s tipom zvanim *Decennalia*.⁵³ Smatra kako nema dvojbe da je Juraj dobro poznao antičke uzore, ali konstatira da je „veliko pitanje kako je do njih dolazio (izvorno ili posredstvom firentinskih majstora).” Zaključuje: „Očito kako su svi ti majstori držali antički skulpturalni repertoar kao rudnik za moguće posudbe i da se nisu u njega skanjivali zahvaćati.”⁵⁴

Za neke od dalmatinskih antičkih glava imamo podatke da su u Jurjevo vrijeme bile poznate i dostupne javnosti. Od tih, tada poznatih primjera, navela bih dvije

muške glave nadnaravne veličine sekundarno uzidane u zid dvorišta gotičke palače Cambi u Splitu (ulica Ispod ure 3), nedaleko od zapadnih vrata Dioklecijanove palače.⁵⁵ Nadalje, spomenula bih dva kamena artefakta za koje se pretpostavlja da su bili antičkog porijekla. Spominju se u popisu dobara slikara Marinela Dujma Vučkovića od 29. V. 1475., koji je podnijela Deša, bivša Marinelova supruga, na zahtjev izvršitelja oporuke slikara Dujma Vučkovića.⁵⁶ Zahvaljujući sačuvanom popisu, doznajemo da je Marinelo, među ostalim, posjedovao jedan kamen s pet ljudskih figura (za koji Emil Hilje predmnijeva da je mogao biti antički reljef) i jedan veliki blok porfira (za koji Hilje pretpostavlja da je potjecao od ostataka antičkih građevina u Splitu).

Treći primjer koji bih iznijela odnosi se na mramornu antičku glavu (?) koju je izvjesni Luka de Martino kupio od dubrovačko-kotorskog slikara Lovre Dobričevića u Dubrovniku. Ovu je glavu 12. siječnja 1478., na temelju sekvestracije Lukinih dobara, potraživao ser Andrija Ivanov de Shropis iz Verone.⁵⁷

Kao posljednji primjer navela bih prerađenu rimsku stelu s likom mladolikog sv. Ivana Evanđelista koja se nalazi nad vratima dvorišnog zida crkve Sv. Jere na Marjanu. Izvorna rimska glava pokojnika na rimskom nadgrobnom spomeniku prerađena je u ranoj renesansi u lik sv. Ivana Evanđelista.⁵⁸ Od izvornog lica pokojnika sa stele, kako piše akademik Nenad Cambi, ostao je vrh brade, usne i manji dio donje desne čeljusti. Cambi smatra da je „odraz starijeg lika” (rinskog pokojnika) „ostao u ravnim obrvama”, te da je kosa izvornog lika najtemeljitiije prerađena. Preradba glave izvršena je tako pažljivo da se teško raspoznaju stari dijelovi, jer su, kako piše Cambi, prijelazi pomno uglačani, a ostatci stare skulpture dobro uklopljeni u novu. Cambi iznosi pretpostavku da je „Nikola Firentinac ili neki drugi srednjovjekovni majstor”, svjesno ne ulazeći u precizno određenje autora djela, iskoristio rimski nadgrobni spomenik.⁵⁹ Ova je skulptura predmetom znanstvenih istraživanja od 1918. godine, kada je češko-austrijski istraživač Oswald von Kutschera-Woborsky (1887. –1922.) prepoznao da je riječ o reljefu inspiriranom klasikom, i povezo ga s trogirskim djelima Andrije Alešija i Nikole Firentinca nastalim/naručenim u Trogiru oko 1467./1468. godine.⁶⁰ Nekoliko godina poslije na taj se reljef osvrće Ljubo Karaman,⁶¹ a potom se tom temom pozabavio Duško Kečkemet.⁶² Kečkemet se ne slaže se s prijedlogom Oswalda von Kutschera-Woborskog da je riječ o djelu iz 15. stoljeća, već datira reljef u prvu polovinu 16. stoljeća. Do Cambijeve analize istraživači su držali da je riječ o reljefu renesansnog majstora koji se ugledao u antičke spomenike.

Danas je teško dokučiti je li do svojeg mišljenja o muškoj glavi iz špilje Sv. Ante opata don Luka Jelić došao samostalno, ili je na njega utjecao Hans Folnesics. Jelićevo mišljenje o muškoj glavi iz šibenske špilje-crkve kao djelu „imitatora Jurja Dalmatinca” i danas ima svoju relevantnost.

Bilo bi zanimljivo istražiti u Arhivu don Luke Jelića je li ovaj ugledni arheolog, povjesničar i kulturni djelatnik, dok je obavljao službu konzervatora za sjevernu Dalmaciju, uočio dvije ljudske glave (pripadale su izvorno konzolama balkona) koje se nalaze uzidane u pročelje kuće obitelji Bolković u gradu Rabu. Naknadno su uzidane na ovu lokaciju. Zbog svoje vrsnoće pripisuju se radionici Andrije Alešija.⁶³ Pokazuju sličnosti s nekim od glava na frizu koji krasi šibensku katedralu. A jedna od njih po fizionomiji i načinu oblikovanja kose podsjeća na mušku glavu iz crkve Sv. Ante opata, koja se danas čuva u lapidariju Muzeja grada Šibenika.

No, zaključila bih ekskurs o pitanju utjecaja antičkog portreta na Jurja Dalmatinca. Premda imamo spoznaja o antičkoj skulpturi koja je mogla biti poznata Jurju Dalmatincu, zaključke o indirektnom ili direktnom utjecaju antičke portretistike na ovog umjetnika valja donositi uz izvjesnu dozu opreza. Držim važnim naglasiti da uz utjecaje antičke plastike, muška glava iz špilje Sv. Ante opata očituje i snažan stilski utjecaj koji su na Jurja ostavili njegovi venecijanski učitelji Giovanni i Bartolomeo Bon, s kojima je vjerojatno surađivao na Porta della Carta.⁶⁴

Analiza ženskog poprsja

Žensko poprsje iz crkve Sv. Ante opata vodilo se u Inventarnoj knjizi šibenskog gradskog muzeja pod inventarnim brojem KPO MGŠ 687, a uz taj broj u knjizi su zabilježeni podatci: „N 4/27, inv. br. starog inventara 18, broj skede 134“. Nažalost, glava je ukradena iz bivšeg muzejskog lapidarija sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća, i ne zna se gdje je nakon krađe odnesena.⁶⁵ Šteta je što u Muzeju nisu poprsje fotografirali prije krađe.

Stoga je sreća da je don Luka Jelić zabilježio njegov izgled tijekom posjeta pećini, i to crtežom i na dvjema crno-bijelim fotografijama. Sudeći prema njegovim sačuvanim crtežima i blijedim fotografijama, može se zaključiti da je glava prikazivala mlađu žensku osobu, ovalnog lica, gotovo dječjih fizionomijskih crta. Duga kovrčasta kosa spuštala se u uvojcima do ramena, uokvirujući pravilno lijepo jajoliko lice. Lukovi njezinih obrva bili su jedva naglašeni. Prema muzejskoj inventarnoj knjizi znamo da je bila izrađena od vapnenca, te da je imala dimenzije 37 x 18 x 17 cm. Kao što opisuju don Luka Jelić i Frane Dujmović, bila je smještena na četvrtastom postolju, koje je bilo ukrašeno ornamentom zubaca. Don Krsto Stošić bilježi da je glava bila djelomično oštećena, točnije, da su njezin nos i brada bili otučeni, a o tome svjedoče i dvije sačuvane crno-bijele fotografije iz Arheološkog muzeja u Splitu.

Spomenula sam kako je don Luka Jelić, koji ju je imao prilike uživo vidjeti zajedno s Folnesicsem, mislio da je riječ o djelu „alešijevske izradbe“, iz sredine 15. stoljeća. Zanimljivo je stoga uočiti da je Hans Folnesics u studiji objavljenoj godine 1914., pišući o djelima Andrije Alešija u Dalmaciji, ne spominje. Današnjim istraživačima preostaje donositi sud o autorstvu i dataciji poprsja na temelju Jelićevih crteža i starih crno-bijelih fotografija loše rezolucije iz Arheološkog muzeja u Splitu.

Ako je suditi prema dvjema crno-bijelim sačuvanim fotografijama, izgubljena ženska glava fizionomijom i obradom kose podsjeća na Alešijeva djela. Skulptura se na fotografiji doima veoma oštećenom. Zbog lomova kamena koji se naslućuju na spoju s ramenima, mogli bismo dovesti u pitanje Jelićevu zamisao da je kip desnom stranom bio prislonjen uz zid. Nažalost, budući da je skulptura izgubljena, nije moguće provjeriti Jelićevu hipotezu. Nadalje, na jednoj se fotografiji vidi motiv dentela koji teče uokolo podnožnja skulpture. Stoga mi se čini da Jelićevo pitanje je li skulptura nekoć stajala na korskoj (ili oltarnoj) pregradi, treba ostaviti otvorenim.

Ne bih se složila s Jelićevom datacijom izgubljene ženske skulpture u sredinu 15. stoljeća. Iz tog razdoblja sačuvano je nekoliko djela Alešija i njegove radionice, koja se po mojem mišljenju stilski razlikuju od izgubljene skulpture. Tako se, primjerice, od njegova najranijeg splitskog djela – kapele Sv. Katarine koja se nekoć nalazila u crkvi Sv. Dominika, a na kojoj je radio 1448. godine – u Arheološkom muzeju u Splitu, čuva ulomak oltarne pregrade s likom anđela koji drži svijećnjak.⁶⁶ Čini mi se da sačuvana glava anđela ne pokazuje stilske sličnosti s izgubljenom šibenskom glavom. Razlike u stilu očituju se i kada kompariramo izgubljenu glavu s nekoliko djela na kojima je Aleši radio s radionicom u gradu Rabu. Spomenula bih tako, od rapskih djela, stup sa ženskom figurom s kapom iz dvorišta nekadašnje kuće Kolana Crnote (de Cernotta).⁶⁷ Naime, na početku stubišta u dvorištu ugrađena je s lijeve strane reljefna skulptura ženskog lika u renesansnoj odjeći. Nažalost, skulptura je u lošem stanju. Crte ženskog lica nisu prepoznatljive, kao ni detalji njezine odjeće i frizure. Ženski lik obučen je u renesansnu haljinu s rukavima koji sežu do laktova. Na glavi se nalazi oglavlje / kapa. Figura stoji na kamenom polustupiću i pilastru, a koji je s bočne lijeve strane ukrašen karakterističnom kaneliranom školjkom i tordiranim užetom izvedenim na način radionice Andrije Alešija. Skulptura je vjerojatno na ovo mjesto naknadno postavljena. Rad se pripisuje radionici Andrije

18.
Detalj ženskog lika, dvorište nekadašnje palače obitelji Crnota, Rab (foto: S. Sorić)

Detail of a female figure, courtyard of the former palace of the Crnota family, Rab

19.

Anđeo svjećonoša pokraj krsnog zdenca, katedrala, Rab (foto: S. Sorić)

Angel candleholder next to the baptismal font, Rab Cathedral

20.

Anđeo svjećonoša na ogradici, katedrala, Rab (foto: S. Sorić)

Angel candleholder on the rail, Rab Cathedral

21.

Anđeo svjećonoša, samostan Sv. Eufemije, Kampor, otok Rab (foto: E. Hilje)

Angel candleholder, monastery of St Euphemia, Kampor, island of Rab

Alešija. Međutim, unatoč lošem stanju skulpture, možemo reći da je rad lošiji od sačuvanih primjera koji se pripisuju Alešiju i njegovoj radionici u bivšoj rapskoj katedrali. Možda je skulptura bila dio kućne oltarne kapelice obitelji Crnota.⁶⁸

Budući da je glava ženske figure iz dvorišta palače Crnota neprepoznatljivih crta lica, nije je moguće uspoređivati s fizionomijom izgubljene ženske figure iz špilje Sv. Ante opata. Smatram, nadalje, da glavice nekoliko sačuvanih rapskih dopojasnih figura anđela svjećonoša, poput glava anđela s ogradice kapele koju su Aleši i njegova radionica radili za Petra Cara u crkvi Sv. Bernardina u Kamporu, ne pokazuju izrazitiju fizionomijsku bliskost s izgubljenom ženskom glavom iz crkve Sv. Ante opata. Mislim pritom i na nekoliko figura anđela svjećonoša iz rapske katedrale (a nalaze se na stupiću pokraj ulaza u katedralu, pokraj krsnog zdenca i na ogradici sjeverne bočne apside), na one koji se danas čuvaju u spremištu župnog ureda u Barbatu, i na anđele koji se čuvaju u Kamporu.⁶⁹

Na navedenim rapskim djelima, pilastrićima, djelovima oltarnih ograda, nije primijenjen motiv dentela koji krase podnožje izgubljene ženske glave iz crkve Sv. Ante opata. Nekoliko rapskih stupića s figurama anđela, odnosno sačuvanih ograda, krase ukras u formi niza dijamantnih vrhova. Na okvirima nadgrobnih ploča biskupa Ivana Skafe (Scaffe) i Kolana Crnote uočava se, pak, motiv zubaca i lozice.⁷⁰

Aleši je u Trogiru radio na krstionici od 1460. do 1467. godine,⁷¹ i potom, od 1468. godine na kapeli Sv. Ivana Trogirskog u katedrali.⁷² Istaknula bih da je motiv dentela dio bogata ukasnog repertoara portala trogirске krstionice, koji se pripisuje Andriji Alešiju. Smatram da izgubljena ženska glava (poprsje) fizionomijom i obradom kose podsjeća na glavu prvog od trojice anđela koje je isklesao Andrija Aleši na reljefu Krštenja Kristova na luneti portala na pročelju trogirске katedralne krstionice. Riječ je o anđelu koji je smješten sasvim uz lijevi rub ove kamene oltarne pale. Sličnosti se vide u oblikovanju kose, tipu frizure i u oblikovanju glave i fizionomijskih crta.

Zagrebački istraživač Predrag Marković, pišući nedavno o ovom velikom reljefu, istaknuo je kako je tročlana skupina anđela koja se nalazi na reljefu Krštenja Kristova na pročelju trogirске krstionice jurjevskog podrijetla. Marković o trogirskom reljefu Krštenja piše kao o „čisto renesansnoj kompoziciji koja je osvanula zahvaljujući Andriji Alešiju”, koji je surađivao s Jurjem Dalmatincem na krstionici šibenske katedrale i na izradi kiparske opreme Male Papalićeve palače u Splitu.⁷³ Nadalje, valja se prisjetiti da je već 1985. godine slovenski istraživač Stanko Kokole uočio kako je tročlana skupina anđela s trogirskog Krštenja „gotovo u bloku kopirana s izgubljenog brončanog tonda »Bogorodica sa šest anđela« koji je nastao u krugu Luce della Robbia oko 1430. godine”.⁷⁴ Predrag Marković je, vraćajući se nedavno

22.
Andrija Aleši, Reljef Anđela iz zbirke Radman, Gradski muzej Omiš (izvor: R. TOMIĆ /bilj. 75/)

Andrea Alessi, relief of an angel from the Radman Collection, Omiš City Museum

na tu Kokoleovu opservaciju, zapisao: „Jedina veća razlika u odnosu na della Robijin izvornik očituje (se) kod prvog anđela prekrivenih ruku kojega, pak, neprirodan položaj nogu, okrenutih u suprotnom smjeru od tijela, odaje kao nespretn pokušaj prilagodbe izvornog rješenja.” Ovalna punašna ženska glava uokvirena bujnom valovitom kosom počešljanom u dugim, krupnim pravilnim uvojcima, na koju odozgo naliježe mala kapa, podsjeća i na skulpturu anđela Andrije Alešija koja se čuva u Gradskom muzeju u Omišu, a porijeklom je iz zbirke Radman iz Radmanovih mlinica. Za spomenuti reljef anđela (dimenzija 120 x 85 cm) koji se danas nalazi u Gradskom muzeju u Omišu još je Cvito Fisković iznio mišljenje da je proizvod Alešijeve škole, dok su ga Jerko i Tomislav Marasović bili pripisali Jurju Dalmatincu ili njegovoj radionici. Akademik Radoslav Tomić autorstvo omiškog reljefa pripisuje

sljedbeniku Jurja Dalmatinca.⁷⁵ Godine 2016. Predrag Marković iznosi mišljenje da omiški reljef, koji „pokazuje sve karakteristične odlike Alešijeva dljeteta, a po kvaliteti ne zaostaje za njegovim drugim djelima ranog razdoblja”, treba uvrstiti u njegova vlastoručna ostvarenja.

Čini mi se da bismo na temelju sličnosti između izgubljene šibenske glave s glavom anđela na reljefu Krštenja na luneti portala trogirskoga krstionice i glavom anđela iz zbirke Radman mogli izgubljeno žensko poprsje porijeklom iz crkve Sv. Ante opata u Kanalu sv. Ante vremenski datirati nakon razdoblja Alešijeva rada za rapske naručitelje (1453. – cca 1460.). Valja imati na umu da je veći dio rapskih djela izrađivao u Splitu, gdje je imao radionicu s mnogobrojnim pomoćnicima i učenicima. Alešijev način rada prepoznat je na nekoliko palača u splitskoj gradskoj jezgri, a na nekima od njih je, sudeći prema dokumentima, radio istodobno kad i za rapske naručitelje.⁷⁶ Zna se da je za radove na dovršenju sakristije trogirskoga katedrale Aleši isplaćen 1455. godine,⁷⁷ a atribuirao mu se i rad na nekim trogirskim palačama.⁷⁸ Godine 1466. spominje se kao stanovnik Trogira, gdje je izveo svoje najpoznatije djelo, Krstionicu trogirskoga katedrale.

Alešijevi rapski radovi jasno očituju da je on u razdoblju od 1453. do 1460. godine radio kao kasni gotičar pod utjecajem Jurja Dalmatinca, a potom se, kao što je poznato, njegov stil mijenja, pod utjecajem Nikole Firentinca. Stoga je velika šteta da je iz depoa Muzeja grada Šibenika ukradeno žensko poprsje porijeklom iz crkve Sv. Ante opata. Naime, samo na temelju starih fotografija teško je donositi konkretnije, preciznije zaključke bilo o autorstvu skulpture, bilo o njezinoj dataciji.

Kao što sam već u uvodu članka spomenula, kada je davne 1912. godine don Luka Jelić, možda na temelju sugestije austrijskoga konzervatora Hansa Folnesicsa, pretpostavio da izvedba ženskoga poprsja iz špilje Sv. Ante pokazuje karakterističan Alešijev rukopis i njegove kiparske domete, istraživanje opusa Andrije Alešija bilo je još u povojima. Jelić je na temelju izgleda postolja ispod poprsja iznio pretpostavku da se skulptura nekoć nalazila na pregradi kora. Nažalost, ni Jelić ni Stošić nisu zabilježili podatak iz kojeg objekta, odnosno s koje lokacije potječe izgubljeno žensko poprsje. Stoga bi pitanje izvorne lokacije izgubljenoga poprsja, kao i identifikacije mlade ženske osobe prikazane s kapom na glavi, do daljnjeg trebalo ostaviti otvorenim. Ukratko, obje glave koje su se početkom 20. stoljeća nalazile u špilji-crkvi Sv. Ante opata otvaraju nova pitanja u vezi s Jurjevom i Alešijevom djelatnošću na šibenskom području. Preostaje nam jedino nadati se skorom pronalasku arhivske građe koja bi upućivala na prisutnost Jurja Dalmatinca, odnosno Alešija i njegove radionice na nekim u znanosti dosad neistraženim konkretnim šibenskim lokacijama s kojima bi se mogla povezati muška glava iz depoa Muzeja grada Šibenika i izgubljeno žensko poprsje.

BILJEŠKE

- ¹ Zahvaljujem kolegici Marini Lambaša, višoj kustosici Muzeja grada Šibenika, na mogućnosti da istražim i obradim mušku glavu iz špilje Sv. Ante koja se čuva u fundusu Muzeja, kao i na uvidu u muzejske inventarne knjige. Posebno zahvaljujem na pomoći u istraživanju ove teme Emilu Podrugu, kustosu arheologu Muzeja grada Šibenika te šibensko-splitskom povjesničaru Josipu Paviću, djelatniku Javne ustanove u kulturi Tvrđava kulture u Šibeniku. Članak je nastao radom na projektu „ReCogniSeMe – Rituali, ceremonije i simboli hrvatskog srednjovjekovlja u europskom kontekstu (800. – 1600.)” Hrvatske zaklade za znanost (šifra: IP-2020-02), kojem je voditelj dr. sc. Robert Kurelić.
- ² U vrijeme kada je posjetio špilju Sv. Ante opata don Luka Jelić je obavljao službu konzervatora umjetničkih i povijesnih starina za sjevernu Dalmaciju. Jelić je u službi konzervatora za sjevernu Dalmaciju naslijedio Josipa Alačevića. O njemu vidi: SLAVKO KOVAČIĆ, NIKŠA LUČIĆ, s.v., Jelić, Luka, *Hrvatski biografski leksikon*, 6, I-Kal, Zagreb, 2005., 436–439.
- ³ Špilja Sv. Ante je bila crkveno vlasništvo još u rujnu 1929. godine, ali je Vojna komanda u Šibeniku bez dozvole Biskupskog ordinarijata, odobrila vojsci rušenje njezina vanjskog zida i izradu novog, betonskog zida, kako bi napravili stražarnicu za smještaj vojnika. Krsto Stošić posljednji je put spominje kao crkvu 1936. godine u *Popisu zgrada, utvrda, zidina, crkava i kapelica*. Taj je popis načinio Stošić radeći na pripremi šibenskog Privremenog pravilnika za čuvanje starina. O tom Popisu držale smo Marina Lambaša i ja referat pod nazivom Konzervatorska suradnja Ljube Karamana i don Krste Stošića 1925.-1940., na znanstvenom skupu *Ljubo Karaman, Pedeset godina poslije*, održanom u Splitu 23. – 24. IX. 2021., u organizaciji Književnog kruga u Splitu i Instituta za povijest umjetnosti. O crkvi Sv. Ante opata u Kanalu sv. Ante vidi: KRSTO STOŠIĆ, Pećina sv. Ante Opata u šibenskom kanalu, Pučka tiskara Šibenik, 17. I. 1927. (letak); KRSTO STOŠIĆ, *Sela šibenskog kotara*, Šibenik, 1941., 18–21; MILIVOJ MILETIĆ, JOŠKO ČUZELA, *Crkva sv. Ante (kanal sv. Ante)*, Šibenik, konzervatorski elaborat, DOM-KONZALTING d.o.o. – Šibenik, travanj, 2015. U blizini pećine spominje se lazaret, koji je služio u vrijeme velikih epidemija zaraznih bolesti. Vidi: ZORAN LADIĆ, O šibenskim hospitalima i leprozorijima kasnog srednjeg vijeka prema bilježničkim spisima, u: *Šibenik od prvog spomena*, zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa *950 godina od prvog spomena Šibenika*, Šibenik 26. – 28. rujna (ur. Iva Kurelac), Šibenik-Zagreb, Muzej grada Šibenika-Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2018., 159. Pećina nije bila dostupna kopnenim putem do 2014. godine. Javna ustanova Nacionalni park Krka planirala je njezinu skoriju obnovu. U tijeku su istraživanja u špilji i njezinoj okolici koja vode arheolog Emil Podrug i povjesničar Josip Pavić.
- ⁴ Njegova pismohrana čuva se danas u Arhivu Arheološkog muzeja u Splitu. Deveta kutija ostavštine dr. Luke Jelića u Arheološkom muzeju u Splitu nosi ime *Šibenicensia*. Vidi: Arhiv Arheološkog muzeja u Splitu (dalje: AMS, arhiv), Arhiv don Luke Jelića, pozicija XI (dalje: poz. IX). Zabilješke povezane s pećinom Sv. Ante nalaze se u dvama Jelićevim svescima na poz. IX, označena brojevima IX/1 i IX/2. O ovoj arhivskoj građi vidi: JOSIP PAVIĆ, Hrvatska utvrđenja Šibenika i okolice u ostavštini Luke Jelića, u: *Don Luka Jelić (1864. – 1922.) istraživač i znanstvenik: valorizacija znanstvenog opusa*, Knjižica sažetaka, znanstveni skup, Zadar, 24. listopada 2019., 15. Zbornik kongresa je u tisku. Zahvaljujem Arsenu Duplančiću, knjižničaru Arheološkog muzeja u Splitu na mogućnosti da istražim i obradim Jelićeve fascikle s bilješkama povezanim s pećinom Sv. Ante u Kanalu sv. Ante kod Šibenika i svjetionikom na Jadriji u Arhivu Arheološkog muzeja. Jelić je na terenu vodio bilješke u malom notesu u kojem je crtao i nacrtao s mjerama umjetnina, predmeta i objekata kojima se bavio. Potom bi bilješke u kancelariji prepisivao učisto u arke trgovačkog papira, sistematizirajući prikupljene podatke s terena po topografskom ključu. Na naslovnici notesa s podacima o Jadriji i špilji Sv. Ante, koji se čuva na poz. IX, svesku IX/I zapisano je: Šibensko područje 1911-1913. Zahvaljujem Marku Silovu, knjižničaru iz Arheološkog muzeja u Splitu na skeniranim stranicama iz Arhiva don Luke Jelića.
- ⁵ Odlaskom Hrvatske vojske, koja je od Jugoslavenske ratne armije preuzela kasarne i druga postrojenja na lijevoj obali Kanala sv. Ante, špilja je izgubila funkciju topovske mitnice. Pristup špilji postaje dopušten. Međutim, pristup špilji s kopna, zbog lošeg puta, bio je gotovo nemoguć do 2014. Godine 2014. bila je sredstvima Europske unije i Šibenske županije uz lijevu stranu kanala izgrađena šetnica dugačka više od četiri kilometra. Tada su uklonjeni ostaci topovske mitnice koja se nalazila unutar špilje, i poduzeto je arheološko istraživanje u špilji, te naručen konzervatorski elaborat. Vidi: MILIVOJ MILETIĆ, JOŠKO ČUZELA, (bilj. 3).
- ⁶ KRSTO STOŠIĆ (bilj. 3, 1941.), 18.
- ⁷ Činjenica da je Stošić 1926. godine dobio ove dvije kamene glave da ih smjesti u novoootvoreni gradski muzej potvrđuje da je naslućivao da su glave vrijedno kulturno blago. U članku ću se baviti samo spomenutim glavama, a ne i ostalim, crkvenim inventarom koji je Jelić zatekao u pećini, jer je to predmet opsežnijeg istraživanja na kojem surađujem s Emilom Podrugom i Josipom Pavićem.
- ⁸ KRSTO STOŠIĆ (bilj. 3, 1941.) ne spominje beneficij Scotti u opisu špilje Sv. Ante.
- ⁹ Riječ je o sjevernoj kuli na Rtu Burnji turan koja se u povijesnim dokumentima naziva Velika kula, dok se južna kula na Rtu Južni turan naziva Mala kula. O nekadašnjoj Velikoj i Maloj kuli na početku šibenskog Kanala sv. Ante vidi: IVO GLAVAŠ, IVO ŠPR-LJAN, Kule na ulazu u Kanal sv. Ante – neodvojivi dio šibenskih fortifikacija, *Ars Adriatica*, 8 (2018.), 47–60.
- ¹⁰ Folnesics, Hans *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 30. 12. 2020. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=20042>>. Zajedno s Eduardom Hütterom od 1913. do 1919. obnašao je dužnost državnog konzervatora za Salzburg. Bio je član Instituta za austrijska povijesna istraživanja te obnašao funkciju tajnika Saveznog ureda za spomenike. Za vrijeme Prvog svjetskog rata, kada je 1917. godine E. Hütter poslan na front, Folnesics je samostalno obavljao funkciju salzburškog državnog konzervatora. Godine 1919. otišao je u prijevremenu mirovinu. O Folnesicsu vidi: *Mitteilungen der Zentralkommission*, 1914, III. Folge, XIII. Jg., Personalstand vom 30. November 1914, o. S.; IMMA WALTERDORFF, *Inventarisierung und stilgerechte Restaurierung: Die primären Aufgaben der institutionellen Denkmalpflege im Kron-*

land Salzburg, Sveučilište u Salzburgu, diplomski rad, siječanj 2005., mentorica prof. Monika Oberhammer, 67. Walderdorff-Inventarisierung und Stilgerechte Restaurierung-Diplomarbeit.pdf (18. 1. 2021.).

- ¹¹ Iz bilježaka doznajemo da je s Jelićem i Folnesicsem bio u špilji, na terenu, i gospodin Mate Jakus.
- ¹² Kuriozum je da se u drugom Jelićevu putnom notesu, koji se čuva u fascikli IX/1, kojem na naslovnici piše Murter-Krka 1907-1911., pokraj zabilješki povezanih s kućom obitelji Gogala u gradu Šibeniku nalazi i jedan kraći zapis o špilji Sv. Ante u kanalu, a koji se odnosi na kamenicu s natpisom iz 15. stoljeća, koja je i danas u špilji: „a) rechts Wasserbecken, b) links Sarkofag (Inschrift)“.
- ¹³ Oko 1925. godine kada je don Krsto Stošić iz Šibenika radio na tome da se osnuje muzej u Šibeniku, apelirao je na građane Šibenika da poklone vrijedne predmete koje posjeduju za buduću muzej. Crkva Svih svetih iznad gradske vjećnice bila je uređena za prvi muzej grada Šibenika, a stradala je u Drugom svjetskom ratu skupa s dijelom muzejskog inventara. O povijesti Muzeja grada Šibenika vidi: https://hr.wikipedia.org/wiki/Muzej_grada_%C5%A0ibenika (pregledano 20. 12. 2020.). U Muzeju se čuvaju i tzv. stare inventarne knjige koje je vodio jedno vrijeme Frane Dujmović, zadarski povjesničar, arheolog i muzealac (Zadar, 4. X. 1902. – Zadar, 18. III. 1977.), ravnatelj Muzeja od 1949. do 1960. LOVORKA ČORALIĆ, Dujmović, Frane, *Hrvatski biografski leksikon*, Zagreb, 1993., 676. Ksenija Kalauz ih je obradila u inventarnoj knjizi, jer je vodila brigu o njima u okviru zbirke lapida koji pripadaju Kulturno-povijesnom odjelu Muzeja.
- ¹⁴ Podatak iz tzv. nove Inventarne knjige Muzeja grada Šibenika. Glava se vodi pod inventarnim brojem KPO MGSŠ 687. Kalauz je zapisala da je od vapnenca, i da su joj dimenzije 37 x 18 x 17 cm. U starom inventaru glava se vodila pod br. 17.
- ¹⁵ KRSTO STOŠIĆ (bilj. 3, 1941.), 19. » *Iz pećine* (pećina-crkva sv. Ante, o. p.) *su prenesene u Grad. Muzej... dvije kamene glave iz renesansne dobe. Jedna je ženska s kapicom i spušenim zakovrčenim kosama. Donja strana ima korintski ukras poput kocaka i vidi se, da je glava bila negda na kakvom stupu. Druga je muška glava s kratkim zakovrčenim kosama, iste veličine kao prva (40 cm).*«
- ¹⁶ Napomenula bih kako se Jelić u zabilješkama u bilježnici koristi i talijanskim jezikom *Grotte: Capelle S. Antonio*, dok u nastavku piše a) *rechts Wasserbecken*, b) *links Sakrotag (Inschrift?)*, „na njemu su natpisi“.
- ¹⁷ Jelić je zabilježio na crtežu skulpture njezine dimenzije: ukupna visina skulpture s postamentom – 40cm, a ženskog lica – 12 cm, širina prednje strane stupca sa zupcima – 16 cm, širine bočne strane stupca sa zupcima – 14 cm.
- ¹⁸ HANS FOLNESICS, Studien zur Entwicklungsgeschichte der Architektur und Plastik des XV. Jahrhunderts in Dalmatien, *Jahrbuch des Kunsthistorisches Institutes der K. K. Zentralkommission für Denkmalpflege*, 8 (1914.), 27–196.
- ¹⁹ HANS FOLNESICS, *Die Illuinierten Handschriften in Dalmatien*, Leipzig, Verlag von Karl W. Hiersmann, 1917., VII.
- ²⁰ HANS FOLNESICS (bilj. 18), 53-88, 121-176.
- ²¹ HANS FOLNESICS (bilj. 18), 61–63.
- ²² HANS FOLNESICS (bilj. 18), 132. Folnesics piše za krstionicu: *Dass es die erste im Geiste der Renaissance empfundene Komposition innerhalb der norddalmatinischen Schule bidet.*

- ²³ PREDRAG MARKOVIĆ, *Katedrala sv. Jakova u Šibeniku, Prvih 105 godina*, Zagreb, 2010., 43, 55–56.
- ²⁴ Valja imati na umu da je Folnesics 1915. objavio i zasebnu studiju o Nikoli Fiorentincu (HANS FOLNESICS, Niccolò Fiorentino, ein unbekannter Donatello-Schüler, *Monatshefte für Kunstwissenschaft* 8 (1915.), 187–197, te da je 1921., neposredno prije preuranjene smrti, napisao bibliografsku jedinicu o Jurju Dalmatincu za čuveni lajpciški Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler. HANS FOLNESICS, s.v. Giorgio da Sebenico, *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, vol. XIV. (ur. Thieme Ulrich i Felix Becker), Leipzig, 1921., 84–85.
- ²⁵ Ukupna visina glave, u profilu je 33 cm, a visina same glave bez vrata je cca 20 cm. Inventarni broj zapsan je na poledini glave. Zahvaljujem na mogućnosti uvida u podatke u novoj Inventarnoj knjizi Muzeja kustosici Marini Lambaši i kustosu Emilu Podrugu. U staroj inventarnoj knjizi vodila se pod br. 8, a broj skede je 124.
- ²⁶ Detaljnu analizu glava proveo je RADOVAN IVANČEVIĆ u studiji Šibenska stolnica – udio renesansne skulpture, *Sedam stoljeća šibenske biskupije*, zbornik znanstvenog skupa, Šibenik 22.-26. IX. 1998., Šibenik, 2001., 834, 835, 838–843. U ovom radu koristit ću se numeracijom glava na apsidama i sjevernom zidu katedrale koju je Ivančević proveo u navedenom članku. Literaturu o ovoj temi vidi u knjizi Predraga Markovića o šibenskoj katedrali PREDRAG MARKOVIĆ (bilj. 23), 213–221.
- ²⁷ O tome vidi RADOVAN IVANČEVIĆ (bilj. 26); PREDRAG MARKOVIĆ (bilj. 23), 213–221.
- ²⁸ IVANA PRIJATELJ PAVIČIĆ, Pokušaj identifikacije pojedinih glava na šibenskoj katedrali, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 18 (1994.), 17.
- ²⁹ IVANA PRIJATELJ PAVIČIĆ, *Ecclesia militans* na apsidama šibenske katedrale, u: *Sedam stoljeća šibenske biskupije*, zbornik znanstvenog skupa, Šibenik, 2001., 867.
- ³⁰ RADOVAN IVANČEVIĆ (bilj. 26).
- ³¹ PREDRAG MARKOVIĆ (bilj. 23), 161.
- ³² MILOŠ ŠKARICA, Još o glavama sa šibenske katedrale, *Zadarska revija* 5-6 (1975.), 362; KRSTO STOŠIĆ, Umjetnički vijenac Šibenske Katedrale, Sedamdeset i jedna glava od kamena, *Nova doba*, Split, 88 (1929.), 20; RADOVAN IVANČEVIĆ (bilj. 26), 834, 835, 838–843; DANKA RADIĆ, Prilog za Jurja Dalmatinca, u: *Između tranzicije i globalizacije – hrvatska povijest umjetnosti u suvremenom društvu*, Zbornik 2. simpozija hrvatskih povjesničara umjetnosti, 2007., 135. Pasini je islesao njezinu repliku, i postavio je kao 8. na južnoj apsidi. Glava je nedavno skinuta sa svjetionika na Jadriji i pohranjena u depou Interpretacijskog centra katedrale Sv. Jakova *Civitas Sacra*. Zahvaljujem na fotografijama glave Ani Klarić, voditeljici Interpretacijskog centra katedrale Sv. Jakova *Civitas Sacra* i šibenskom fotografu Valentinu Dražiću-Celiću.
- ³³ O prosječnoj visini ljudskih glava na frizu vidi: RADOVAN IVANČEVIĆ (bilj. 26), 834. Za potrebe članka izmjerila sam visinu glava na sjevernom zidu i apsidama, koristeći se pri tome numeracijom glava kojom se koristi RADOVAN IVANČEVIĆ (bilj. 26) na fotogrametrijskim snimkama i crtežima vijenca šibenske katedrale. Prema mojem mjerenju njihove visine su sljedeće: glava br. 1 – 21 cm, glava br. 2 – 22 cm, glava br. 3 – 22 cm, glava br. 4 – 22 cm, glava br. 5 – 29 cm, glava br. 6 – 22 cm, glava

br. 7 – 25 cm, glava br. 8 – 22 cm, glava br. 9 – 22 cm, glava br. 10 – 30 cm, glava br. 11 – 22 cm, glava br. 12 – 22 cm, glava br. 13 – 22 cm, glava br. 14 – 22 cm, glava br. 15 – 22 cm, glava br. 17 – 22 cm, glava br. 18 – 22 cm, glava br. 19 – 22 cm, glava br. 20 – 28 cm, glava br. 21 – 24 cm, glava br. 22 – 24 cm, glava br. 23 – 22 cm, glava br. 25 – 23 cm, glava br. 26 – 24 cm, glava br. 27 – 21 cm, glava br. 28 – 22 cm, glava 29 – 23 cm, glava br. 30 (Pasinijev autoportret) – 26 cm, glava br. 31 – 19 cm, glava br. 32 – 23 cm, glava br. 33 – 21 cm, glava br. 34 – 22 cm, glava br. 35 – 20 cm, glava br. 36 – 19 cm, glava br. 37 – 20 cm, glava br. 38 – 20 cm, glava br. 39 – 19 cm, glava br. 40 – 21 cm, glava br. 41 – 23 cm, glava br. 42 – 23 cm, glava br. 43 – 24 cm, glava br. 44 – 24 cm, glava br. 45 – 19 cm, glava br. 46 – 24 cm, glava br. 47 – 22 cm, glava br. 48 – 21 cm, glava br. 49 – 21 cm, glava br. 50 – 22 cm, glava br. 51 – 20 cm, glava br. 52 – 25 cm, glava br. 53 – 18 cm, glava br. 54 – 18 cm, glava br. 55 – 20 cm, glava br. 56 – 21 cm, glava br. 57 – 21 cm, glava br. 58 – 21 cm, glava br. 59 – 20 cm, glava br. 60 – 19 cm, glava br. 61 – 19 cm, glava br. 62 – 20 cm, glava br. 63 – 24 cm, glava br. 64 – 21 cm, glava br. 65 – 19 cm, glava br. 66 – 19 cm, glava br. 67 – 21 cm, glava br. 68 – 22 cm, glava br. 69 – 25 cm, glava br. 70 – 24 cm, glava br. 71 – 24 cm. Sličnu visinu kao glava iz špilje na katedralnom frizu imaju glave br. 35, 38, 51, 59 i 62. Od toga tri glave (br. 35, 38 i 62) Ivančević pripisuje Jurju Dalmatincu, glavu br. 59 pripisuje Jurjevu suradniku, a za glavu br. 51 drži da je preklesana, odnosno zamijenjena. Pet je glava visine 19 cm, a glava br. 54 je visine 18 cm.

³⁴ Obnova se vodila od 1848. do 1860. godine. Katedrala je novo bila posvećena 1860. godine. Godine 1850. prema projektima P. Bionija obnovu katedrale vodio je Wolfgang Parkler iz Beča. U razdoblju 1852. – 1854. voditelj radova na katedrali bio je venecijanski graditelj Pietro Zen. Spomenuti Jakov (Giacomo) Pasini studirao je na Umjetničkoj akademiji u Veneciji. Bio je zadužen za obnovu dekoracija i skulpture na katedrali, a u Šibenik je došao s trojicom sinova Antunom, Domenikom i Demetrijem, koji su mu pomagali. Posvetni natpis koji slavi završetak radova uklesan je poviše gornjih vrata na ulazu u biskupsku palaču 1874. godine. Predrag Marković piše da je 1856. paralelno s obnovom krovova katedrale zamijenjen dio arhitektonskih i dekorativnih elemenata, brojni komadi rapske breče umetnuti su u arkade, kao i dijelovi stilobata stupova, lukovi prozora.

³⁵ DANKA RADIĆ (bilj. 32).

³⁶ Podatci o glavi sa svjetionika na Jadriji nalaze se u Jelićevu notesu naslovljenom „Šibenik 1911-1913”, koji se čuva na Arhivu Luke Jelića: AMS, arhiv, Arhiv Luke Jelića, poz. IX. Jelić je opisujući glavu zabilježio jednu pukotinu „preko desnog zigomata”, te istaknuo da ima debelu vilicu. Nacrtao ju je u profilu i *en face*, te zabilježio da je visina glave s kapom 20 cm, visina lica bez kape 16 cm, a širina glave 24 cm.

³⁷ Na gornjem dijelu poledine bloka crnom je bojom zapisan muzejski inventarni broj 688. O tome da su glave na šibenskom frizu najčešće isklesane njih po 3 ili 4 u okviru monolitnog bloka vidi RADOVAN IVANČEVIĆ (bilj. 26), 43.

³⁸ Takve su prema numeraciji RADOVANA IVANČEVIĆA (bilj. 26) glave br. 8, 12, 20, 25, 30 (glava graditelja i kipara Giacoma Pasinija), 35.

³⁹ Tako, primjerice, slovenski povjesničar umjetnosti Janez Höfler

iznosi hipotezu da su tri apside šibenske katedrale s glavama koje je klesao Juraj Dalmatinac s radionicom podignute između 1456. i 1459. godine. Zagrebački povjesničar umjetnosti Predrag Marković smatra da se to dogodilo u petomjesečnom razdoblju između studenoga 1457. i ožujka 1458. godine. Marković iznosi i drugu mogućnost: da su glave „podno zidova apsida” isklesane tek početkom šezdesetih godina, kada dolazi do pokretanja novih radova na gradilištu katedrale. JANEZ HÖFLER, Doslej neobjavljen likovni vir za apsidalne niše šibenske stolnice Jurja Matejeva Dalmatinca, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* (Zbornik Krune Prijatelja II.) 32 (1992.), 450 (445–457); PREDRAG MARKOVIĆ (bilj. 23), 213.

⁴⁰ Predrag Marković smatra da je Radovan Ivančević u nekoliko studija posve pogrešno glave numerirao slijeva nadesno (od južne apside prema sjevernoj) te ih je sve, bez obzira na znatne kvalitativne razlike, datirao 1443. godinom. RADOVAN IVANČEVIĆ, Šibenski portreti Jurja Dalmatinca (1443), *Peristil* 43/44 (1999./2000.), 41–76. PREDRAG MARKOVIĆ, Dekonstrukcija rekonstrukcije: o krstionici trogirске katedrale ponovo i s razlogom, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 47 (2013.), 161.

⁴¹ Njezina replika nalazi se sama na zasebnom bloku na jugoistočnoj apsidi. Riječ je o glavi koju donosi RADOVAN IVANČEVIĆ (bilj. 26) pod rednim brojem 8.

⁴² RADOVAN IVANČEVIĆ (bilj. 26), 851.

⁴³ RADOVAN IVANČEVIĆ (bilj. 26), 852. Takav detalj kružnog obruba oko vrata uočavamo kod nekoliko glava na južnoj i središnjoj apsidi, primjerice kod glava koje Ivančević označava rednim brojevima 4., 31. i 40.

⁴⁴ NENAD CAMBI, *Imago animi. Antički portret u Hrvatskoj*, Književni krug, Split, 2000. Sličnosti s glavom iz crkve Sv. Ante pokazuje muškarčeva glava iz okolice Zadra (nekoć zbirka Danieli, danas Ny Carlsberg Glyptotek Kopenhagen, druga polovica 1. stoljeća prije Krista), tabla 10-11, glava Tiberija nađena u zaseoku Banićima poviše Omiša (Muzej grada Omiša, drugo-treće desetljeće 1. st.), tabla 24-25, glava Druza Mlađeg iz Osora / zaljeva Jas (Arheološka zbirka u Osoru, drugo-treće desetljeće 1. st.) tabla 36-37, glava mlađeg muškarca s bradom iz Plomina (*Flanona*), (Muzej Poreštine u Poreču, treće-četvrto desetljeće 2. stoljeća), tabla 100-101, te glava mladog čovjeka, nalazište nepoznato, nekoć u zbirci Danieli, danas u Arheološkom muzeju u Zadru (prvo ili drugo desetljeće 4. st.), tabla 180-181.

⁴⁵ Riječ je o stilskom postupku koji se javio u doba vladavine cara Hadrijana, a kojim pogled s naznačenim šarenicama i zjenicama unutar bjeloočnica dobiva življi izraz, i zahvaljujući tomu pogled usmjeruje u jednom pravcu. Vidi: NENAD CAMBI (bilj. 44), 106.

⁴⁶ HANS FONESICS (bilj. 18), 62 i 63 (glava nalik na Homerovo poprsje). O utjecaju antike na Jurja Dalmatinca vidi i HANS FONESICS (bilj. 18), 117, 127. Dagobert Frey uočio je antički utjecaj kod alegorijske skulpture Milosrđa na Loži trgovaca u Anconi. DAGOBERT FREY, *Der Dom von Sebenico und sein Baumeister Giorgio Orsini, Jahrbuch des Kunsthistorisches Institutes der K. K. Zentralkommission für Denkmalpflege*, 7 (1913.), str. 121, 122.

⁴⁷ ALESSANDRO DUDAN, *La Dalmazia nel arte italiana*, II, Milano, 1922., str. 234.

⁴⁸ MILAN PRELOG, Dva nova „putta” Jurja Dalmatinca i problem

- renesansne komponente u njegovoj skulpturi, *Peristol*, 4 (1961.), 50.
- ⁴⁹ ANĐELKO BADURINA, Problem literarnih i likovnih predložaka za ikonografiju Arnirove grobnice, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 3-6 (1986.), Zagreb, 209 i 215. Badurina opisuje putta koji drži platno baldahina s desne strane, poput živog antičkog genija.
- ⁵⁰ RADOVAN IVANČEVIĆ (bilj. 40), 70, 72.
- ⁵¹ NENAD CAMBI, O uzoru za glavu lijevog egzekutora u motivu Bičevanja na sarkofagu sv. Staša u splitskoj katedrali, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* (Zbornik Krune Prijatelja), 32 (1992.), vol. II, 474, 476, 477. Reljef Bičevanja Kristova na prednjoj strani sarkofaga sv. Staša u splitskoj katedrali Predrag Marković datira između 1449. i 1451. godine. Vidi: PREDRAG MARKOVIĆ, Kipari Jurjeva kruga – problemi i prijedlozi, u: *Ivan Duknović i krugovi njegove djelatnosti*, Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa, Split, 27. i 28. IX. 2010., Split, 2018., (ur. R. Bužančić, I. Fisković), Split, 2018., 293.
- ⁵² PREDRAG MARKOVIĆ (bilj. 40), 162.
- ⁵³ O Trajanovim tipovima portreta koji po njegovu mišljenju pokazuju fizionomijske srodnosti s glavom lijevog egzekutora na reljefu Bičevanja u splitskoj katedrali vidi: NENAD CAMBI (bilj. 51), 463–466. Cambi nudi pojašnjenje Jurjeva odabira Trajanova portreta: „Ovdje se opravdano postavlja pitanje kako je moguće da je došlo do selektivne recepcije ikonografskih karakteristika dvaju tipova portreta. Po mom mišljenju to se moglo dogoditi zbog toga što je Juraj nesvjesno osjetio mogućnost takve sinteze i iskoristio je za svoje potrebe i izmijenio prvi tip postaravši crte lica, a da nije svjesno stopio oba tipa portreta. Kao druga mogućnost isplivava pretpostavka da je zaista doslo do selekcije, ali to implicira stvarno poznavanje obaju tipova i svjesni zahvat, što je manje vjerojatno. Prvo rješenje je prihvatljivo i zbog sljedećih razmišljanja. Očito je da je lijevi egzekutor kazne u kompoziciji imao funkciju iskazivanja brutalnosti, jer je njegova glava u cijelosti vidljiva oku promatrača.” Trajanova glava iz Visa prema mišljenju akademika Cambija je palimpsest, vjerojatno izrađen od Domicijanova portreta.
- ⁵⁴ NENAD CAMBI (bilj. 51), 468.
- ⁵⁵ VINKA MARINKOVIĆ, Dvostruka herma iz Dioklecijanove palače, *Kulturna baština* 41 (2015.), 225–236. Akademik Nenad Cambi više puta je upućivao na navedene ulomke smatrajući da je riječ o dvjema samostalnim skulpturama nadnaravnih dimenzija, koje su u paru krasile jedan od arhitektonskih sklopova carske rezidencije. Na temelju stilskih i formativnih karakteristika, Cambi je desno uzidani portret s oprezom pripisao jednom od starijih tetarha (augusta) – caru Maksimijanu, a drugi liku iz božansko-mitološke sfere Dioskuru. Vinka Marinković bavi se i mjestom gdje je herma postavljena u sekundarnoj uporabi: „Kontekst pronalaska je nejasan. Kao što je na početku rečeno, glave su prvi put zabilježene u sekundarnoj upotrebi, uzidane u arhitektonskom sklopu nedaleko od zapadnih vrata palače. Sasvim je logična pretpostavka da je, prilikom niza sustavnih pregradnji i dogradnji koje su se dogodile u tom prostoru, herma pronađena u neposrednoj blizini. Tada ju je graditelj ili vlasnik, sa željom da je prezentira, prepolio i ugradio u zid koji je u tom trenutku nastajao. No, isto tako je moguće da je herma donesena iz bilo kojeg dijela palače, jer su već zabilježena lutanja ulomaka i na veće daljine.” O ovim dvjema glavama vidi i: NENAD CAMBI, Dvije glave tetar-
- hijskog doba iz Dioklecijanove palače u Splitu, *Kulturna baština*, 5 (1978.), 17–27; NENAD CAMBI, Pristup razmatranju skulpturalnog programa Dioklecijanove palače u Splitu, *Kulturna baština*, 14 (1989.), 15; NENAD CAMBI (bilj. 44), 109. Više skulptura takve tipologije evidentirano je u Saloni. NENAD CAMBI, *Kiparstvo rimske Dalmacije*, Split, 2005., 180–183, sl. 270, 271, 277.
- ⁵⁶ EMIL HILJE, Dva popisa dobara splitskih slikara iz 15. stoljeća, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 49 (2007.), 316–317 (289–337).
- ⁵⁷ IVANA PRIJATELJ PAVIČIĆ, U potrazi za izgubljenim slikarstvom, O majstoru Lovri iz Kotora i slikarstvu na prostoru od Dubrovnika do Kotora tijekom druge polovice XV. stoljeća, Dubrovnik, 2013., 339.
- ⁵⁸ NENAD CAMBI, Studije o spomenicima uzidanim u kuće Splita i okolice (IV). Reljef Ivana Evanđeliste u crkvi sv. Jere na Marjanu, *Kulturna baština* 20 / 28-29 (1997.), 30–32 (25–36). Cambi vjeruje da je riječ o palimpsestu antičke skulpture. Pri tome bi antički bio okvir reljefa s profilacijom, te odjeća muškarca prikazanog na steli.
- ⁵⁹ NENAD CAMBI (bilj. 58), 30. Cambi piše: „Starija glava je bila mnogo veća i poslužila je kao materijal za novi lik. Na to upućuje činjenica da su ramena bila znatno šira.” (...) „Prema tome, po svojoj prilici riječ je o palimpsest-skulpturi.” NENAD CAMBI (bilj. 58), 29.
- ⁶⁰ OSWALD VON KUTSCHERA WOBORSKY, Das Giovannino relief des Spalätiner Vorgebirges. Ein allgemeiner Beitrag zur Geschichte der Antikenmachtung, *Jahrbuch des kunsthistorischen Institutes des deutsch-österreichischen Staatsdenkmalamtes*, XII (1918.), 1–32.
- ⁶¹ LJUBO KARAMAN, O nekim novijim publikacijama u historiji umjetnosti u Dalmaciji, *Vjesnik za arheologiju i historiju Dalmatinsku*, XLV (1922.), 117–122. Karaman autora reljefa naziva majstorom sv. Ivana Evanđelista na Marjanu.
- ⁶² DUŠKO KEČKEMET, Renesansna kiparsko-klesarska radionica u Splitu, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 7 (1953.), 81.
- ⁶³ MILJENKO DOMIJAN, *Rab. Grad umjetnosti*, Zagreb, 2001., 28–29.
- ⁶⁴ Vidi glavu Bogorodice na fotografiji Bartolomeove skulpture Bogorodice iz Navještenja iz mjesta Liebieg aus Frankfurt na Majni u: WOLFGANG WOLTERS, *La scultura gotica veneziana 1300-1460*, Venezia, 1976. Alfieri edizioni, vol. II., pretiskanoj u članku PREDRAGA MARKOVIĆA, Mramorni reljefi venecijanske radionice Bon u Senju i krčki Frankopani, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 30 (2006.), 20, sl. 18. Zanimljivo bi bilo s tim u vezi obratiti pozornost i na glave koje je islesao Bartolomeo Bon na kruni bunara u unutrašnjem dvorištu palače Cà d'oro u Veneciji. Vidi: HANS FOLNESICS (bilj. 18), 48–49, fig. 40.
- ⁶⁵ Podatci iz stare Inventarne knjige Muzeja grada Šibenika.
- ⁶⁶ O nekadašnjoj kapeli Sv. Katarine u crkvi Sv. Dominika u Splitu vidi: KRUNO PRIJATELJ, Andrija Aleši u Splitu, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 5-1 (1948.), 46–47; MILAN IVANIŠEVIĆ, Andrija Aleši u Splitu 1448. godine, *Kulturna baština*, 11-12 (1981.), str. 19 i 21. O Alešiju vidi i KRUNO PRIJATELJ, Aleši, Andrija, u: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 1, Zagreb 1983., 76–78.
- ⁶⁷ Zahvaljujem prof. dr. Emilu Hilji iz Zadra na fotografijama djela koje je izradila profesorica dr. Sofija Sorić, što mi ih je ustupio na

- korištenje. O pilastricu sa ženskim likom vidi: CVITO FISKOVIĆ, Andrija Aleši i ostali majstori u Rabu, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 5-1 (1948.), 21–22; MIRO MONTANI, *Juraj Dalmatinac i njegov krug*, Gliptoteka Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1967., 58–59. O stupu sa ženskim likom u dvorištu palače vidi: SOFIJA SORIĆ, Biti plemić u Rabu: iz graditeljske djelatnosti rapskog plemstva u arhivskim dokumentima 15. stoljeća, u: *Likovne umjetnosti, arhitektura i povijesni identiteti*, Zbornik Dana Cvita Fiskovića održanih 2016. godine (ur. Ana Marinković i Ana Munk), Zagreb, 2018., 52. Spomenimo da je godine 1453. Aleši sklopio ugovor s rapskim plemićem Kolanom de Crnotom da mu sagradi kapelu u crkvi Sv. Ivana u Rabu, koju je dovršio u kolovozu 1454. godine. O tome ugovoru vidi i MILJENKO DOMIJAN (bilj. 63), 66–67; MERI KUNČIĆ, Rapski obrtnici, umjetnici i medicinski djelatnici te njihovi klijenti na Rabu u drugoj polovini 15. stoljeća, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti HAZU*, 31 (2013.), 112, 114–115.
- ⁶⁸ NATALIA BEG, *Stambena arhitektura grada Raba u 15. i prvoj polovini 16. st.*, diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, mentor: Marijan Bradanović, Rijeka, 2016., 43–45. Postavlja se pitanje koga ova ženska figura predstavlja? Je li riječ o (općenitom) prikazu neke plemićke djevojke? Ako je skulptura bila dio sakralne kompozicije, mogla bi prikazivati neku sveticu.
- ⁶⁹ U rujnu 1456. Aleši je sklopio ugovor s rapskim plemićem Petrom Carom da će izvesti ogradu za apsidu franjevačke crkve Sv. Bernardina u Kamporu na Rabu, dva anđela svječonoše, te poprsja sv. Franje i sv. Bernardina. O ogradi kapele rađene za Petra Cara CVITO FISKOVIĆ (bilj. 67), 19–20; MIRO MONTANI (bilj. 67), 64; MERI KUNČIĆ (bilj. 67), 100–101, 107–110, 119–120; IVAN BRAUT, KRASENKA MAJER JURIŠIĆ: *Nobilis sir Petrus de Zaro, et viri Arbi*, donor of the construction of the Franciscan Church of St. Bernardin in Kampor, I. međunarodni znanstveni skup projekta *Et tibi dabo, Public and private commissions: Donors and Works of Art in the Northern Adriatic during the Early Modern Period*, Rijeka, listopad 2018.; KRASENKA MAJER JURIŠIĆ, Crkva sv. Bernardina, Kampor, *Djela i naručitelji*, na mrežnoj stranici projekta <https://donart.uniri.hr/djela-i-narucitelji/arhitektura/crkva-sv-bernardina-kampor-o-rab/> (posjećeno 7. 10. 2021.). Fotografiju pilastrica Alešijevе radionice s anđelom svječonošom iz rapske katedrale vidi: CVITO FISKOVIĆ (bilj. 67), 5. Zahvaljujem prof. dr. Emilu Hilji i prof. dr. Sofiji Sorić iz Zadra na nekoliko fotografija skulptura anđela svječonoša iz rapske katedrale (koji se nalaze na stupaću pokraj ulaza u katedralu, pokraj krsnog zdenca i na ogradi sjeverne bočne apside) što su mi ih ustupili na korištenje. O radu Alešija i njegove radionice na porušanim kapelama obitelji Scaffa i Cernotta u crkvi Sv. Ivana u Rabu, te drugim kiparskim djelima koja se u Rabu pripisuju Alešiju i njegovoj radionici vidi: MERI KUNČIĆ (bilj. 67), 113–118; MARIJAN BRADANOVIĆ, Još jednom o širenju renesansne skulpture na Kvarneru, *Ars Adriatica*, 6 (2016.), 132–133. O anđelima za koje se pretpostavlja da su pripadali ili kapeli Kolana Cernotte, ili kapeli Nikole Scaffe, koje su se nalazile u srušenoj samostanskoj crkvi Sv. Ivana Evanđelista u Rabu vidi: IVAN BRAUT, Andrija Aleši, Ograda s anđelima bakljonošama, Rab, *Djela i naručitelji*, na mrežnoj stranici projekta *Et tibi dabo* <https://donart.uniri.hr/djela-i-narucitelji/skulptura/a-alesi-ograda-s-andelima-bakljonosama-rab/> (posjećeno 7. 10. 2021.). Riječ je o fragmentima koji se danas čuvaju u spremištu župnog ureda u Barbatu (otok Rab). Zahvaljujem kolegi Hilji i na fotografijama dvojice anđela iz Kampora.
- ⁷⁰ CVITO FISKOVIĆ (bilj. 67), 15–16.
- ⁷¹ PREDRAG MARKOVIĆ (bilj. 40), 45–60; IVO BABIĆ, *Trogir, grad i spomenici*, Split, 2016., 323–327 (s cjelovitim popisom literature do 2016. godine).
- ⁷² IVO BABIĆ (bilj. 71), 328–338 (s cjelovitim popisom literature do 2016. godine).
- ⁷³ PREDRAG MARKOVIĆ, Juraj Dalmatinac i Andrija Aleši u Splitu – majstori, radionice i suradnici, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 43 (2016.). Misao o reljefu Krštenja kao renesansnoj kompoziciji prvi je zapisao HANS FOLNESICS (bilj. 18), 132: *Dass es die erste im Geiste der Renaissance empfundene Komposition innerhalb der Norddalmatinischen Schule bidet*.
- ⁷⁴ Brončani tondo nastao u krugu Luce della Robbia danas je izgubljen, no od njega se sačuvalo šest terakotnih replika. O tom reljefu i njegovu utjecaju vidi: STANKO KOKOLE, O vprašanju renesančnih elementov v kiparskem opusu Jurija Dalmatinca, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, 21 (1985.), 112, 113; PREDRAG MARKOVIĆ (bilj. 73), str. 158. Postoji i crtež Bogorodice sa šest anđela u Biblioteci Ambrosiani u Milanu koji se pripisuje Pisanelli i njegovim sljedbenicima. O vezama terakotnog reljefa radionice Luce della Robbia, Jurjevih anđela na Maloj Papalićevoj palači i trojice anđela Andrije Alešija na trogirskom Krštenju Predrag Marković držao je referat Nekoliko atributivnih problema u kiparstvu Splita XV. stoljeća, na X. Danima Cvita Fiskovića, simpozij *Humanistička kultura Splita i okolice 14. do 16. stoljeća*, 2006. godine. Vidi i rad PREDRAGA MARKOVIĆA, Mramorni reljefi venecijanske radionice Bon u Senju i krčki Frankopani, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 30 (2006.), 24.
- ⁷⁵ Cvito Fisković, op. cit. (21), tab. IX.; JERKO i TOMISLAV MARASOVIĆ, Palača kraj Zlatnih vrata u Splitu – Novootkriveni rad Jurja Dalmatinca i njegove radionice, *Peristil*, 5 (1962.), 67, tab. 8; RADOSLAV TOMIĆ, *Obitelj Radman i njezina zbirka umjetnina*, Omiš, 1999., 5; PREDRAG MARKOVIĆ (bilj. 73), 164.
- ⁷⁶ KRUNO PRIJATELJ, Albanski umjetnik Andrija Aleši, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 5-1 (1948.), 45–59; ANDRIJA MUTNJAKOVIĆ, *Andrija Aleši. Architectonica Croatica VIII.*, Zagreb, 1998., 60–70; EMIL HILJE, Andrija Aleši i stambeno graditeljstvo u Splitu sredinom 15. stoljeća, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 29 (2005.), 43–56; JOSIP BOSNIĆ, Grbovi palače kraj Zlatnih vrata, u Ulici majstora Jurja u Splitu, *Kulturna baština*, 39 (2013.) 13–38.
- ⁷⁷ IVO BABIĆ (bilj. 71), 339.
- ⁷⁸ IVO BABIĆ (bilj. 71), 224–227, 232–233.